

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNDA KUZEY KAFKASYA'DA ORTAYA
ÇIKAN SİYASİ GELİŞMELER VE TÜRKİYE***

Prof. Dr. Nurgün KOÇ**

Başvuru:04.10.2018
Kabul: 10.01.2019**Öz**

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'da ihtilal yapan Bolşevikler başarıya ulaşmış ve Çarlık Rusya'sı yıkılmıştır. İktidara gelen Bolşevikler izledikleri yeni politika ile eski müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'yı emperyalist devletler olarak nitelendirmiş ve onlardan uzaklaşmıştır. Bu çerçevede emperyalist politikaları reddettiklerini deklere eden Lenin yönetimi farklı milli unsurların bağımsızlığını tanıma kararı almıştır. Bu karar çerçevesinde Kafkasya'nın kuzeyinde "Şimali Kafkasya Cumhuriyeti", Maveraya-yi Kafkasya'da ise, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri kurulmuştur. Türkiye ise Mondros Ateşkes Antlaşması çerçevesinde İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı içerisinde Türk birliğinin sağlanması için önemli görülen Kafkasya bölgesine gönderilmiş olan askeri birlikler ve Teşkilat-ı Mahsusa gibi bir nevi özel harekâtçılar geri çağırılmıştır. Özellikle Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Atatürk'ün ve doğudaki gelişmelere karşı uyanık olan Kâzım Karabekir'in dikkatli bir politika izleyerek, Türk Milli Mücadele hareketini sekteye uğratacak gelişmelerden uzak durmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu çalışmada; Anadolu'da Milli Mücadele hareketi devam ederken Rusya ve özellikle Kuzey Kafkasya'daki gelişmelere karşı izlenen ince diplomasinin politik sonuçları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Kuzey Kafkasya, Türkiye, Birinci Dünya Savaşı, Bolşevik, Müstakil Şimali Kafkasya İstiklal Komitesi.

**Political Developments at the end of the First World War in the North
Caucasus and Turkey****Abstract**

During the First World War, the Bolsheviks revolutionized Russia and the Tsarist Russia collapsed. The Bolsheviks who came to power described the new policy and their former allies, Britain and France, as imperialist states and moved away from them. In this context, the Lenin administration, which declared that they rejected the imperialist policies, decided to recognize the independence of different national elements. Within the framework of this decision, Republic of Caucasus was established in the north and Azerbaijan, Armenia and Georgia Republic in the south Caucas. Turkey began to

* Bu çalışma Türk Tarih Kurumu tarafından 7- 10 Aralık 2016'da Antalya'da düzenlenen Uluslararası Birinci Dünya Savaşı (Türk- İngiliz Penceresi) Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Karabük Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, nurgunkoc@karabuk.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9064-0789

be occupied by the Allies in the framework of the Armistice Treaty. The military units that were sent to the Caucasus region, which were considered important for the Turkish unity in the First World War, and a number of special operations were recalled. Especially after the opening of the Grand National Assembly of Turkey, Kazım Karabekir, who is on the lookout for Atatürk and the developments in the East, try to stay away from the developments that would disrupt the Turkish National Movement. In this study; when the National Struggle movement will continue in Anatolia, the political results of the fine diplomacy against The Soviet Union and especially the developments in the North Caucasus will be tried.

Keywords: North Caucasus, Turkey, the First World War, the Bolsheviks, Independent North Caucasian Committee.

1. Giriş

Tarihin en eski devirlerinde dayanan ve çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Kafkasya, önemini hiçbir dönemde kaybetmemiştir. Bunda, Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki bölgenin, kuzey- güney ve doğu- batı yollarının birleştiği çok önemli bir kavşak hüviyetinde olması etkili olmuştur.¹

Kafkasya, Ön Asya'da uygarlık kurmuş diğer milletler gibi, bu bölgedeki Türk topluluklarının da dikkatini çekmiştir. Yalnızca Ön Asya'daki değil, Akdeniz havzasındaki diğer hâkim unsurlar ve Kafkasya'nın kuzeyindeki Slav milletlerinin dahi ilgilerinin yoğunlaştığı bir coğrafya özelliği taşımıştır. Kafkasya, Türkler tarafından bazen bir koruma kalkanı bazen de bir köprü olarak görülmüştür. Ruslar için ise Kafkasya çoğunlukla, yayılmacı politikalarla hareket ettikleri güneye iniş yolundaki ana istikametlerden birisidir. İngilizler Kafkasya'yı, Ruslar'ın Akdeniz'deki hâkimiyetlerini tehdit etmesini önleyen bir set olarak görmüşlerdir. İranlılar da bölgeyi Ruslar'ın güneye inmesini, İran coğrafyası için bir tehdit oluşturmasını önleyici için bir kalkan olarak kullanmak istemişlerdir. Bölgede tamamen emperyalist politikalarla hareket eden Almanlar, Kafkasya'nın zenginliklerine yönelmişlerdir. Bu yüzden Kafkasya tarih boyunca farklı millet ve uygarlıkların gösterisine sahne olmuştur. Türkler, Slavlar ve özellikle Ruslar, İranlılar, Hazarlar, Araplar ve daha yakın süreçte İngilizler, Almanlar ve Amerikalılar'ın Kafkas coğrafyasına olan yoğun ilgileri devam etmektedir.²

XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Ruslar'ın Kafkasya'ya yönelik sistematik yayılma planını devreye soktukları görülmektedir. Bunda Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısındaki üstünlüğünü kaybetmeye başlaması da önemli

¹ İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958, s.2-12.

² Enis Şahin, "Ana Hatlarıyla Türklerin Kafkasya Politikaları Başlangıcından Günümüze Genel Bir Değerlendirme", *Yeni Türkiye*, 71 (2015), s.468-469.

bir etkindir. Özellikle Kırım'ın³ kaybedilmesiyle beraber süreç, Kafkas milletlerinin aleyhine işlemeye başlamıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, Kuzey Kafkasya halklarının neredeyse tamamı Ruslar tarafından sürgün⁴ edilmişlerdir. Osmanlı Devleti göçmenlere topraklarını açarak hayatta

³ Kırım halkı Karasu beyannamesi ile özgürlüğünü kaybetmiş ve Kırım Hanlığı Rusya'nın Tavrida (Tavriçeskaya Guberniya) eyaletine dönüştürülmüştür, Bkz., Osman Fikri Sertkaya, "Kırım'ın Rusya'ya İlhakına Dair 17 Ekim 1783 Tarihi ve Knez Grigori Potemkin İmzalı Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Ferman", XV. Türk Tarih Kongresi Ankara 11- 15 Eylül 2006, Orta Asya- Kafkasya Tarihi, II, Ankara 2010, s.468. K. Marx, bazı tarihçileri Kırım Savaşı'nın nedenlerinden biri olarak gösterdikleri kutsal yerler meselesinin Kudüs'te yerleşmiş olan Rum- Hıristiyan topluluklarının özellikle Kutsal Mezar Kilisesinin koruyuculuğu bahanesinin ardında birçok siyasal hesapların olduğunu söyler, Bkz., Hacı Necefoğlu, "K. Marx ve F. Engels'in Kaleminden Kırım Harbi", XV. Türk Tarih Kongresi Ankara 11- 15 Eylül 2006, Orta Asya- Kafkasya Tarihi, II, Ankara 2010, s.500. Kırım Savaşı sırasında gerek askerler gerekse halk arasında ölümlerin ciddi boyutlara ulaşması; açlık ve soğukla mücadelede daha fazla dayanılmayacağına anlaşılmaması üzerine 25 Kasım 1855'te Kars, Ruslar'a teslim edilmiş, İngiliz Generali Williams ile Rus General Mouravieff arasında teslim antlaşması imzalanmıştır, Bkz., Bilâl N. Şimşir, "Kırım Savaşı'nda Kars'ın Savunması ve Teslimi (İngiliz Belgelerine Göre Bir Değerlendirme) (1854- 1855)", XV. Türk Tarih Kongresi Ankara 11- 15 Eylül 2006, Orta Asya- Kafkasya Tarihi, II, Ankara 2010, s.478-479.

⁴ Kuzey Kafkas halklarının anavatanların çıkarılması hareketinin sürgün mü yoksa göç mü olduğuna yönelik tartışmalar için, Bkz., Tuğan Kumuk, "Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü", http://cerkesarastirmalari.org/wpcontent/uploads/2016/06/kumikov_cerkeslerin_turkiyeye_surgunu.pdf/ 13.08.2016. Mehmet Hacısalihoğlu (Edi.), *Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün*, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi & İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2014. Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göç hareketi temelde Rusya'nın yaptığı baskı sonucunda ortaya çıkan ve politik nedenlere dayalı toplu hareket olarak karşımıza çıkar, Bkz., Jülide Akyüz, "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilgi*, 46, (Yaz 2008), s.37. "Büyük Çerkes göçüne ilişkin İngiliz arşiv belgelerinin genel bir incelemesi bu belgelere 'Şark Meselesi' bağlamında İngiliz ve Rus imparatorluklarının antagonist çıkarları gereği doğal sayılması gereken Rus karşıtı ve Çerkes sempaticizmi bir ruhun egemen olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak dönemin reel politik gereklerinin bir sonucu olarak ifadesini bulan bu söylemi aşındırıcı nitelikteki daha derinden işleyen bir başka söylemin varlığını da gözden kaçırmamak gerekmektedir. İngiliz diplomatları her ne kadar Çerkes göçünün Osmanlı ülkesi üzerinde yarattığı kaotik ortamdan, göçün kısa ve uzun vadeli maliyetinden, Rusların Kafkasya'da kurduğu egemenliğin "Şark Meselesi"ne muhtemel etkilerinden endişelenmekte ve yüzbinlerce insanın göç nedeniyle yaşadığı travmayı insani nedenlerle eleştirmekte iseler de, incelenen belgelerde sorunun aslında 'güçlü bir devletin ve uygar bir ulusun fetih ve kolonizasyon süreçleri sırasında karşı karşıya geldiği yarı barbar, vahşi, pastoral ya da tarımsal kabilelerin haklarını mecburen gasp etmek durumunda kalması' olarak görüldüğünü düşündürtecek ifadelerle de rastlanmaktadır.", Bkz., Nazan Çiçek, " 'Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti': İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864-Mayıs 1865)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64/ 1, s.79. Konunun dışında olması nedeniyle ayrıntılarına girmediğimiz fakat 21 Mayıs 1864 yılından itibaren, öncesi ve sonrasında birlikte, Ruslar'ın temel gayesi olan Kuzey Kafkasya'yı Kafkasyasızlaştırmak politikasının uygulanması çerçevesinde gerek yukarıda gösterilen gerekse bunların dışındaki çeşitli araştırmalarda 1, 5 milyon civarındaki Kuzey Kafkasyalı'nın anavatanından çıkarıldığı durumu göç kavramı ile açıklamak yetersiz kalmaktadır. Örneğin; 17 Şubat 1864'te Trabzon'dan İngiltere'ye Konsolos Stevens tarafından gönderilen raporda Kafkas göçmenleri sorununun en önemli meselelerden biri olduğu, 3.000 civarında göçmenin Trabzon limanına geldiği, 40.000 civarındaki Kafkasyalı'nın ülkelerini terketmeye hazırlandıkları bilgisinin geldiğini, Trabzon Valisi Emin Paşa'nın göçmenler konusunda elinden geleni yaptığını fakat alınan önlemlerin yeterli olmadığını, biçare göçmenlerin başta tifo olmak üzere salgın hastalıklardan ve diğer kötü koşullardan hayatlarını kaybettiklerini bildirmiştir. Şubat ortalarından Mayıs sonlarına doğru Kafkasya'dan göçe zorlananlar ve sayıları hakkında Bkz., *Papers Respecting The Settlement of Circassian Emigrants in*

kalabilenlerin barınmalarını ve iskân edilmelerini sağlamıştır. 28 Aralık 1892 tarihinde bile pek çok vilayette Kafkasyalı muhacirlerin yerleştirilmesinde çeşitli aksaklıklar olduğu belirtilse de⁵ Osmanlı Devleti tarafından göçmenlerin karşılanması, barındırma olanaklarının sağlanması, sağlık sorunları vb. konusunda tedbirler alınmıştır. Bu amaçla Mart 1861'de *İstanbul Muhacirin Komisyonu* kurulmuştur. Sayıları 150 bini bulan Kırım ve Kafkasya muhacirlerinin büyük çoğunluğunun perişan durumda olduğu, yiyecek, barınma ve iskân meselelerinde aksaklıklar olduğu, birtakım kötü muameleler sırasında zor durumda kalmış olan muhacirlere kolaylık sağlanması için devlet memurlarından dirayetli olanların bu işle görevlendirilmeleri gerektiği üzerinde durulmuştur.⁶

2. I. Dünya Savaşı Sırasında Rusya'da Meydana Gelen Gelişmeler, Güney Kafkasya ve Türkiye'ye Yansımaları

1904- 1905'te Ruslar'ın küçük bir devlet olan Japonya'ya yenilmeleri tüm dünyaya Rus İmparatorluğu'nun zaafını açıkça göstermiş oldu. Bu yenilgi ile Rusya'nın Uzakdoğu'daki emperyalist hareketleri durduruldu. Yenilginin içerideki en önemli etkisi Bolşevik ihtilaline zemin hazırlamasıdır.⁷

1917 yılında Rusya'da meydana Şubat ve Ekim ihtilalleri Rusya'da bambaşka bir devri başlattı. Çarlık Rusya'sını yıkan Bolşevikler iktidarı ele geçirdilerse de Çarlık yanlısı askerler Rusya'da bir iç savaş çıkardılar. Sibiry'a da

Turkey, Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty, in persuation of their Address dated June 6, 1864, London. Kuzey Kafkasyalıların özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi hakkında yazılmış en kapsamlı ve objektif çalışmalardan biri olan "Kuzey Kafkasya Dağlılarının Özgürlük Uğrunda Mücadelesi"nin yazarı Altay Göyüşov'a göre Dağlılar'a- Kuzey Kafkasyalıları karşı Ruslar'ın uyguladığı politika "soykırım"dır ve sistematik biçimde gerek Çarlık gerekse Sovyetler Birliği döneminde uygulanmıştır: "Dağlı halklarının kalbindeki özgürlük sevgisini yok etmek için yeni araçlar arayan İmparatorluk buna ek olarak, eline her fırsat geçtiğinde, tarih boyu yararlanmış olduğu acımasız yöntemleri de zaman zaman yeniden uygulamaktadır. II. Dünya Savaşı döneminde Kuzey Kafkasya halklarına uygulanan kitlesel sürgünler Stalinizm'in 'icadı' değildi. Sadece, Dağlılar'a karşı Rus Çarlığı döneminde başlatılan ve bu iğrenç yöntemi de içermekte olan soykırım siyasetinin bir parçasıydı. Bu incelemeyi hazırlarken de tanıdığımız gibi, Vedeno, Şali vd. Çeçen köylerinin toplar ve füzelerle ateşe tutularak yerle bir edilmesi de, İmparatorluğun Kuzey Kafkasya konusunda artık 'gelenek' haline getirdiği bir 'görüşme' şeklindedir. Aynı şekilde, aradan yüzlerce yıl geçmesine karşın İmparatorluğun propaganda makinesi de aynı iftiracı araçlardan yararlanmaktadır. 1917- 1920 yıllarında Dağlı halklarına karşı yürüttüğü soykırım siyasetini 'yağma ve haydutluğa karşı mücadele' olarak niteleyen İmparatorluk, günümüzde de bu tip iftiralarla yararlanmakta ve tüm bir halkın yok edilmesini 'terörizmle mücadele' olarak yutturmaya çalışmaktadır. Fakat Kuzey Kafkasyalıları İmparatorluk tarafından hiçbir zaman bütünüyle fethedilememişlerdir. Tarihin de birçok kez kanıtlandığı gibi, bu amansız önlemler ve katliamlar, mert Müslüman Dağlı'nın özgür yaşama azmini ve mücadelecilik ruhunu yok edememiştir. Kuzey Kafkasyalıların Dağlı geleneklerine, ata-babalarının kahramanlık mirasına ve İslam idealine bağlılığı yok olmadıkça, bağımsızlık umutları da yaşayacaktır.", Bkz., a.g.e., s.359.

⁵Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 122, , İstanbul 2012, s.342-343.

⁶ Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 121, İstanbul 2012, s.55-63.

⁷ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 2014, s.390.

Amiral Kolchak, güney Rusya'da Denikine ve Wrangel Bolşevikler'e karşı savaş açtılar. Müttefikler, bu Bolşevik karşıtlarını destekleme yoluna giderek 1918 Aralık ayında Fransa Odessa'ya yeni kuvvetler çıkardılar. Fakat Batılılar'ın bu hareketi sonuç vermedi. Bolşevikler 1921'de içerideki tüm mücadeleyi kazanıp muhalefeti tasfiye edince Müttefikler de Rusya'dan güçlerini çekmek zorunda kaldılar.⁸

Bolşevik ihtilalinin ardından Ruslar, Çarlık yönetiminden başka bütün Batı dünyasıyla topyekûn bir mücadeleye giriştiler. Maddi yönden Batılı devletlerin askeri gücüyle boy ölçüşecek durumda olmayan ve içeride de durumları kötü olan Bolşevikler, bu koşullarda ellerindeki propaganda aracını başarıyla kullanmak zorundaydılar. Amaçları Batı kapitalizminin başlıca dayanağı olan Asya ve Afrika'daki sömürgelerindeki nüfuzlarını sarsarak insan ve servet kaynağından mahrum bırakmak, Avrupa'da da komünizmi yayarak sosyal bakımdan huzursuzluk yaratmaktı. İlk amaçlarına ulaşmak için İttihatçılar'la temasa geçtiler. Doğu Halkları Kurultayı'nı toplayarak Enver ve Cemal Paşa'dan yararlanmak istediler. Özellikle Enver Paşa⁹, düşmana teslim olan Türkiye'nin ve genel olarak Doğu halklarının kurtuluşunu¹⁰ Sovyet Rusya ve III.

⁸ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914- 1980, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1993, s.164.

⁹ Yüzbaşı Cevat Rifat'a göre Allahuekber Dağları'ndaki büyük hezimetin sorumlusu olan Enver Paşa, Mersinli Cemal Paşa'nın eleştirilerine şöyle yanıt verir: "Amalimizin hesabını verip mesuliyetini yüklenmeğe hazırım! Tarih önümüze muazzam bir fırsat çıkardı. Ondan istifade edebilseydik Turan tahakkuk edecekti. Turan olmadık, vıran olduk..."", Celil Bozkurt, Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları, İstanbul 2015, s.71-72.

¹⁰ Mehmet Emin Resulzade, Türk misyonu (Turestkaya Missiya) denilen, eski İttihat ve Terakki liderlerinden Enver Paşa ile Cemal Paşalar'ın bütün İslâm dünyasını kurtarmak amacıyla oluşturdukları İslâm İhtilâl Cemiyeti'nin bürosunda yaptıkları görüşmede Enver Paşa'nın yönlendirmelerinin bu doğrultuda olduğunu belirtir: "Kendisini daha evvel 1918'de İstanbul'da, iktidarın en yüksek kademesinde Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili olarak görmüştüm. O zaman ben İstanbul'da Azerbaycan Heyet-i Murahhası riyasetinde bulunuyordum. Şimali Kafkasya, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetlerinin mümasil heyetleriyle birlikte Merkezi Avrupa devletlerinin murahhaslarından mürekkep olacak milletlerarası kongrede Kafkasya Cumhuriyetleri işlerinin müzakeresine intizar ediyorduk. Bu münasebetle İstanbul'da hattâ ondan önce gene, Kafkas işleriyle alâkadar olarak Gülcemal vapuruyla geldiği Batum'da, Paşa'yı görmüş, türlü vasıtalarla kendisiyle sık sık temaslarda bulunmuşum. Onun idealist bir inkılâpçı olduğunu bilir, İslâmî bir romantizm ruhu taşıdığına vâkıftım. Bu defa ona kızıl Moskova'da rastlıyordum. Bir gün beyan ettiği arzu üzerine Türk misyonu kâtibi vazifesini ifâ eden Kafkasyalı bir arkadaş vasıtasıyla kendisiyle karşılaştım. Bana temsil etmekte oldukları cemiyetin gayesini anlattı: 'Biz dedi Bolşeviklerle mutabık kaldık. İslâm dünyasındaki mahkûm milletlerin istiklâllerini kurtarmak gayesiyle geçmiş bulunuyoruz.'" Enver Paşa, Milli Azerbaycan Müsavat Halk Partisi'nin de kendileriyle birlikte hareket etmesi ve şimdilik Sovyetler'e karşı olan politikasından vazgeçmesi gerektiğini çünkü Kızılordu'ya karşı hiçbir şey yapamayacaklarını, bundan bütün Azerbaycan'ın zarar göreceğini söyler, Bkz., Sebahattin Şimşir, Mehmet Emin Resulzade Hatıralar ve Kafkasya, İstanbul 2011, s.91-92. Şevket Süreyya Aydemir, kongreye katılan Enver Paşa'nın etkisinin çok zayıf olduğunu, kürsüde konuşması için söz verilmemesi bir yana hazırladığı nutku dahi kendisinin okumasına izin verilmemiş olduğunu söyler: "Enver Paşa'nın bir gün, kurultay salonunun bir locasında görünüşü, Şarklı delegeler arasında kaynaşmaya sebep oldu. Paşanın şöhreti Müslüman Şark'ta bir masal, bir efsane halindeydi. Bu halkın inanişine göre, o, yeryüzü insanlarından biri değildi... O, daima her şeyin üstünde ve herkesin üstünde olmalıydı. Fakat bu kurultayı tertip edenlerce, onun burada galiba sadece görünmesi veya şöylece bir gösterilmesi istenmişti ki, ona başkanlık sahnesinde bile yer verilmemişti. Görüldüğü locaya şöylece ve

Enternasyonel ile işbirliğinde görüyordu. Sovyetler, emperyalist boyunduruğundan kurtulmak isteyen Doğu halklarına her türlü yardımın yapılacağını dünya kamuoyuna ilan ettiler.¹¹

III. Enternasyonel Radek'i Berlin'de İttihat ve Terakki mensuplarıyla temasla görevlendirmiş ve bu çerçevede Enver ve Cemal Paşalar Moskova'ya gitmişlerdi. Böylece milli davayı ele alan Atatürk önderliğindeki Milli Mücadele kadrosundan başka eski İttihat ve Terakki üyeleri kendilerine Türkiye temsilcisi sıfatı yakıştırarak Moskova'da temaslarda bulunuyorlardı. Sovyetler, her iki tarafla da temaslarını sürdürüyorlardı. Atatürk, söz konusu Paşaları uyarmak istediye de¹² sonuç alınmadı. Bolşevikler, Türk İştirakiyun Partisi'ni destekleyerek bir komünist teşkilat kurmak istediler. Bu ikircikli tutumları Ağustos 1921'deki Sakarya Zaferi'ne kadar sürmüştür.¹³

İhtilalinden sonra yeni yönetim tarafından başlatılmış olan emperyalist düşmanlığına yönelik propaganda faaliyetleri, Osmanlı Devleti aleyhine de gerçekleştirilmiştir. 1918'de Moskova'da çıkarılan *Yeni Dünya* gazetesinin yayınlarından açıkça anlaşıldığına göre Milli İşler Komiserliğine bağlı Müslüman Komiserliği himayesindeki Mustafa Suphi tarafından çıkarılan gazetede yayınlarla Türk savaş esirlerinden komünist bir kitle yaratılmak istenmiştir. Temmuz 1918'de Moskova'da yapılan "*Türk Sosyalistleri Konferansı*" Türkiye Komünist Teşkilatı'nı meydana getirmiştir. Türk komünistlerinin Kafkasya'da teşkilatlanması ile Osmanlı ordularının Kafkasya'da ilerlemesinin aynı zamana rastladığı görülür. Türkiye Komünist Teşkilatı 1919 başlarında Kırım'a gelerek başta İstanbul olmak üzere propagandacılar ve ihtilalci bildiriler göndermiştir. Kırım'da koşullar Bolşevikler aleyhine gelişince Türkiye üzerine yapılacak hareketlerde Türkistan ve Azerbaycan yolu ön plana çıkmaya başlamış, önce Taşkent, Nisan 1920'de Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi ile birlikte Bakü Türk komünistlerinin merkezi haline getirilmiştir. Sovyetler'in

çekinerek sokuldu. Bir köşeye sindi. Bu ise onun aleyhine oldu ve tilsimini bozdu...", Bkz., *Suyu Arayan Adam*, İstanbul 1967, s.203-204.

¹¹ Aptülhah Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara 1991, s.52.

¹² 7 Ağustos 1919'da İstanbul'dan Amerikan Elçiliğine gönderilen rapora göre ise Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa birlikte hareket etmekteydiler: "*Mustafa Kemal ve kliği şimdi Azerbaycan'ın Karabağ yöresinde 2.000 Türk askeri ile yerleşmiş bulunan ve yakalanmaktan korkmayan Enver Paşa ile entrika çeviriyorlar. Planları, Kuzey Anadolu, Rus Ermenistanı, Azerbaycan, İran ve Afganistan Müslümanlarını bir Panislam - Turan imparatorluğunda birleştirmektir. Bu, Tatarlar, Türkmenler, Kürtler ve Türkler gibi Turan kökenli uluslardan da oluşabilir. Türkler doğal olarak öbürlerini yönetecektir. Geçen Ocak ayında İttihat ve Terakki liderleriyle Karabağ'a gelen Enver Paşa propagandayı yönetiyor ve İstanbul'dan para alıyor. Azerbaycan birliklerinin komutanı, Kemal Paşa adında bir Türk generalidir. Planları, şimdi düşmanca tavır takınan ve onları bastırarak isteyen Müttefik girişimlerine meydan okuyarak, Müslümanlarla çevrili Türk ve Rus Ermenistan'ındaki Ermenileri temizlemektir. Barış Konferansı'nın bu bölgelerin statüsünü saptamakta gecikmesi, planlarını kolaylaştırmaktadır. Karabağ'da 300 bin Ermeni vardır. Afganistan'da Türkler tarafından kıskırılan ciddi karışıklıklar nedeniyle, İngiliz subayları bu ülkeye gitmek üzere Kafkasya'dan ayrılıyorlar.*", Bkz., Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul 2011, s.27-29.

¹³ Akşin, gös.yer.

destek ve himayesindeki Mustafa Suphi başkanlığındaki Türkiye Komünist Teşkilatı¹⁴ asıl gelişimini Bakü'de sağlamış; Bakü komitesi oluşturulmuş, parti okulu açılmış ve Türk savaş esirlerinden bir Türk Kızıl Alayı kurulmuştur.¹⁵

Kâzım Karabekir'e göre, Bolşevikler Polonya ile giriştikleri savaşta başarılı olurlarsa Avrupa'da önemli gelişmeler söz konusu olabilecekti. Azerbaycan işgal kuvvetlerinden bile takviye güç alıyorlardı. Bazı Türk Bolşevikler'le Türkiye'de bazı girişimlerden de eksik kalmıyorlardı. Rusya'dan gelerek öncelikle Nahçıvan'ı merkez edinen bu heyetin başında bulunan kişi Mustafa Suphi idi. 23 Temmuz'da Nahçıvan'a Kızıl Ordu'dan bir süvari alayı ile bir batarya geldi. Takviye kuvvet ile Tugay'a çıkarıldı. Bu kuvvetin buraya gelmesinden Karabekir de memnun olmuştur. Çünkü bölgedeki sayıca güçlü Ermeni kuvvetlerinin karşısında Türk kuvvetlerini gerilemiş ve Ermeniler Türkler'i katletmeye başlamışlardı.¹⁶

Bu koşullar altında Bakü Doğu Halkları Kurultayı 1 Eylül 1920'de toplandı. Kurultaya Çin Türkistanı, Hindistan, Afganistan, Belucistan, İran ve Rusya'da yaşayan Türk ve Müslüman topluluklarının temsilcileri katıldı. Örneğin İttihat ve Terakki mensuplarından Süleyman Nuri, Bahaeddin Şakir, İsmail Hakkı ile III. Enternasyonel adına Zinovyev, Struve, Pavloviç, Merkezi Bakü'de bulunan Türk İştirakiyon Partisi ile Tunus, Fas, Cezayir, Trablus milletleri adına Enver Paşa ile Azmi Bey de kurultaya gitmişlerdi. Ankara Hükümeti, gözlemci olarak İbrahim Tali Bey'i¹⁷ göndermiştir.¹⁸

Komünistlerin Bakü Kurultayı'ndan umdukları şöyle özetlenebilir: Batı ülkelerine sokulamayan devrimi sömürgelere sokmak, Doğu halklarının

¹⁴ Türk Komünist Partisi'ne Sovyetler tarafından yapılan tavsiyelerden biri Kemal Türkiye'si harekâtını yönetenlerin kurtuluş amacından sapmaları halinde Türk milletinin Londra ve Paris'ten tamamen bağımsız olarak kalmasını sağlamak için Sovyet eğilimi gösteren unsurların, hükümeti ele geçirmesine çalışmaktı, Bkz., Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2002, s.43-44. Atatürk'ün girişimleriyle kurulan Türkiye Komünist Partisi'nin kurucuları arasında yer alan Tefik Rüşti Aras, Moskova'ya giderken yolda Mustafa Suphi ve arkadaşları ile karşılaşır. Mustafa Suphi'nin Rus Komünist Partisi'nin emrine girdiğini izlenimini edinir. Mustafa Kemal Paşa için Büyük Millet Meclisi'nin dışındaki bir otoriteye bağlanmak kabul edilemez bir durumdur. Bu yüzden onlara Türkiye'ye gelerek Meclis'in otoritesi dışındaki hiçbir güce bağlı olmadan çalışmayı önerir, Bkz., Tefik Rüşti Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, İstanbul 2003, s.11. Ankara'ya gitmek için yola çıkan Mustafa Suphi ve arkadaşlarını katleden Yahya Kâhya ve arkadaşlarının Milliyetçi liderlerin mi yoksa yurtdışındaki İttihatçıların mı emriyle hareket ettikleri sorusunun cevabı belirsizdir. Her iki kanadın da Mustafa Suphi'den çekinmek için gerekçeleri vardı. Anadolu hareketinin başarısı açısından son derece önemli olan Sovyet yardımı için rakip görülmüş olabilir. Yahya Kâhya, Milli Mücadelede'ki pekçoğu gibi hem İttihatçı hem de milliyetçi idi, Bkz., Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul 2010, s.192.

¹⁵ Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara 1997, s.375.

¹⁶ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, İstanbul 1992, s.255-256.

¹⁷ Karabekir, Sovyetler'in Türkler'den de bir heyet istediğini, Ankara'nın bilgisi dâhilinde Doğu'dan bir heyet gittiğini söyler. "Bolşevikler Ankara Hükümetine altın külçe, altın para ile de yardım ettiklerinden ve bir sefâret hey'eti (sefir Upmal) gönderdiklerinden her hareketleri gereği gibi takip ve kendilerine iyi muamele ediyorduk.", Karabekir, a.g.e., s.256.

¹⁸ Akşin, a.g.e., s.53.

kendileriyle birlikte hareket ettiklerini Batılılar'a göstermek, Türkiye'nin, Enver Paşa ile arkadaşlarının kendileriyle aynı safta olduklarını Doğu halklarına empoze ederek, elde edecekleri güven sayesinde Türkiye'nin İslam dünyası üzerindeki nüfuzundan yararlanmak ve sömürgeleri Batılı devletlere karşı ayaklandırarak yardım maskesi altında bu ülkelere nüfuz etmek.¹⁹ İlerleyen dönemde Batı'daki taktiklerini değiştirmek durumunda kalmışlardır: *"Sovyetler diyarında ihtilâl oturduktan sonra dünya ölçüsünde devamlı ihtilâf nazariyesi revaçta idi. Bu sebeple muvaffakiyetsizliğe uğrayan Macar ihtilâlinin ve Sovyetler için az ve çok mağlûbiyete benzeyen Polonya harbinden sonra dahi başarılı olmayacağı bilindiği halde, yeryüzünde ihtilâlin devam ettirilmesi icabı sayılarak Almanya'da 1921 Mart ihtilâli yaptırılmıştı. Fakat Bolşevik ihtilâlinin idarecileri, Rusya'da devrim tamamen yerleşmeden ve hiç olmazsa sanayide büyük Garp Devletlerinin derecesine erişmeden körüklenmekte olan devamlı ihtilâl çalışmaları ile meşgul olurken, Rusya'da büyük ölçüde bir açıklıkla karşılaşınca ihtilâlin taktik ve stratejisini yeni baştan gözden geçirmek zorunda kaldılar. Bu suretle önce ihtilâlin Rusya'da yerleşmesi, sanayiinin ilerlemesi, genişletilmesi ve tarım işlerinin yeni bir nizam ile geliştirilmesi kararına vardılar. Bir zaman için propagandayı durdurmamakla beraber harp ve ihtilâl bakımından barışçı oldular."*²⁰

1922 yılı sonbaharında Moskova Büyükelçiliği'nde ateşemiliter olarak görevlendirilen Emekli Kurmay Albay Rahmi Apak, Lenin'in emperyalizm ile mücadelesi hakkındaki şunları söyler:

*"Lenin, Brestlitovsk ve Kars Antlaşmalarını kabul etmekle Rus emperyalizmini baltalamıştır. Bağımsız büyük bir Polonya, Baltık kıyılarında Litvanya, Letonya, Estonya ve Finlandiya gibi küçük bağımsız devletler kurulmasına ve Kars ve Ardahan'ın Türklere iade edilmesine muvafakat etmişti. Bu samimi mi idi, yoksa o zamanki kuvvetsizliğinin zaruretlerinden mi idi? Derhal şunu da söylemeliyim ki, Birinci Cihan Savaşı'nda mağlup edilen Rus İmparatorluğu'nu dağılmaktan kurtaran da Bolşevik inkilâbı olmuştur. Lenin, bu yeni ideal sayesinde Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kafkas memleketlerinin Rus birliğinden ayrılmasını önlemiştir. Bunda, İngilizlerin büyük sorumluluğu var. Rus birliğini dağıtmak için tedbir alacakları yerde, Türklerin aleyhinde tedbir almak suretiyle petrol politikası kovalayan bu bencil İngilizler, Rus belasının beşeriyetin üstünde tekrar kurulmasına yardım etmişlerdir."*²¹

Sovyetler Birliği'ndeki söz konusu gelişmeler yaşanırken, Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'da başlatılan Milli Mücadele hareketinin liderleri, dış politikada Doğu ve Batı'ya karşı dikkatli hareket etmeye mecburdular. Milli Mücadele'nin ilk günlerinde Doğu siyasetine daha çok önem verildiği görülmektedir. Oysaki Batılılar Türkiye'ye onurlu bir barış antlaşması

¹⁹ a.g.e., s.53-54.

²⁰ Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, İstanbul 1968, s.61.

²¹ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988, s.268-269.

önermiş olsalardı uzlaşmaya yanaşacaklardı. Fakat Batı ile anlaşmanın mümkün olmadığı fark edilince dikkatlerini Doğu'ya çevirmek durumunda kaldılar.²²

Kemalist liderler dış politikayı belirlerken Sovyet Rusya ile İslam dünyasının kendi akımlarına karşı uyguladıkları tutumu dikkate alıyor²³, İslam dünyasının, biri Arap bloku olmak üzere iki bloka ayrıldığını görüyorlardı. Diğer yandan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi Kafkas devletleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Kürtler'e karşı uygun bir politika gütmeleri gerektiğinin farkındaydılar. Doğu siyasetini izlerken karşıdaki ülkenin politikasıyla çelişmemeye özen göstermeler de Kafkasya'yı ve İslam dünyasını kendi nüfuzu altına almaya çalışan Sovyetler ile zaman zaman karşı karşıya geliyorlardı.²⁴

Türkiye'nin Milli Mücadele yıllarındaki Kafkasya politikasında üssü konumundaki devlet Azerbaycan olmuştur. Bunda bölgenin Türk İslâm yapısı kadar Kuzey Kafkasya Müslüman topluluklarına da en yakın coğrafya konumunda olması etkilidir. Ayrıca Azerbaycan'ın Anadolu Türkleri ile olan tarihsel bağları da oldukça güçlüydü.²⁵

Gürcistan ile olan ilişkilerde en yoğun dönem ise Gürcistan'ın Bolşevikleştirilmesine yakın olan 1920 sonları ile 1921 yılı başlarıdır. Gürcistan; Azerbaycan ile Ermenistan'da sosyalist hükümetlerin kurulmasının ardından sıranın kendisine geldiğini anlamış, Türkiye'yi kendi topraklarından Anadolu sınırına yakın olanları işgale çağırmıştır. Türkiye ise bu teklifi Bolşevikler'le olan hassas denge politikası çerçevesinde ele almıştır. Ayrıca, Ermenistan dışındaki güney Kafkas ülkelerinden Gürcistan ve Azerbaycan ile karşılıklı elçilikler açılmasında ısrar etmiş, böylece Sovyetler'le olan ilişkilerinde bünyesi dışındaki araçlara gerek duyulmasının önüne geçerek, Kafkasya'nın nabzını güvenilir diplomatları sayesinde daha iyi kontrol etmiştir.²⁶

Sovyetler Birliği'nin tutumu yüzünden Ermenistan ile olan ilişkiler diğer Maveraya-yi Kafkas ülkelerinden farklı geliyordu. Van, Muş ve Bitlis'in Ermenistan'a verilmesini isteyen Sovyetler, Türkler'le diplomatik ilişkileri²⁷

²² Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara 2003, s.5.

²³ Taha Akyol'a göre Kurtuluş Savaşı'nın iki temel doktrini vardır. "... biri milli kurtuluş, milli bağımsızlık... Öbürü Doğu ideali... Bu Doğu ideali ya da o zamanki terimle Şark mefkûresi hem İslam âlemine hem Bolşevizm'e sesleniyor; bu ikisini Batı'ya karşı Milli Mücadele yanlısı bir duruşta birleştiriyor. İslami ve Bolşevik hareketlerin aynı siyasi safta birleşmesi... Ama bu birleşme elbette İslam'ın amentüsü ile diyalitik materyalizmin birleşmesi değil... Sadece ikisinin siyasi duruşlarının birleşmesidir.", Bkz., Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, İstanbul 2008, s.210.

²⁴ Sonyel, *gös.yer.*

²⁵ Mustafa Öztürk, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s.156.

²⁶ a.g.e., s.156-157.

²⁷ Türk Murahhas Heyeti Başkanı ve Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduk) Bey, Bolşevik yetkililer ile yapmış olduğu temaslara ait görüşlerini şu şekilde Ankara'ya bildirmiştir: 'Bu âne kadar vukubulan temas ve mükâlemelerden hasıl olan fikir ve kanaat Sovyet hükümetinin esas itibarıyla bize karşı muavenet ve müzaheretini kabul ettikleri merkezindedir. Ancak Lehistan ve Vrangeli cephelerindeki mesguliyetleri dolayısıyla

ağırdan alıyorlardı. Bunu, Ermeniler'i ezilmiş olarak gören komünist hareketin²⁸ bir talebi olarak ortaya koyuyorlardı. Oysa Ermenistan öncelikli olarak Bolşevikleştirilecek ülkeler arasında bulunduğundan bu toprakları kendileri için de istemiş oluyorlardı. Zaten Büyük Millet Meclisi Hükümeti fena halde köşeye sıkışmış durumdaydı. Oysa Sovyetler, iç savaşın üstesinden gelmiş, Polonya ile tutuştukları mücadelede zafere yaklaşmışlardı.²⁹ Fakat Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk birliklerinin ileri harekâtı³⁰ ile Gümrü ele geçirildiğinde yapılan antlaşma³¹ Türkiye'nin elini güçlendirmiştir.

ve Azerbaycan'la Kazaklardan tamamıyla emin olmadıkları cihetle bidayette Vrangel'i zararsız bir hale getirmeden Ermenistan'a taarruz etmekten çekiniyorlar. Kırım ve Kafkasya'da vaziyete tamamiyle hâkim olmadan Ermenistan ve Gürcistan gâilesi çıkarmaktan çekiniyorlar. Karahan'ın Ermeniler lehinde rol oynadığı âşikâr olmakla beraber gerek hükümetin ve gerekse Komünist fırkasının Taşnak Ermenistan hükümetine darbe indirmek istediklerine kaniim. Anadolu ahvalinin bir an bile intizara müsait olmadığını bilmekle beraber ümidimizi kesecek bir vaziyet henüz mevcut değildir.', Bkz., Cebesoy, a.g.e., s.73.

²⁸ 7 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'dan gönderilen Amerikan raporundaki bakış açısının benzerliği enteresandır: "Bakü'de 2.000 İngiliz askeri var ve bunlar geçen Haziran'da Karabağ'daki Ermenilerin katlinden sorumlu liderleri tutuklamak ve cezalandırmak için yeterli sayıda değiller. İngilizler bu olayları ya önleyemiyorlar ya da önlemek istemiyorlar, şimdi de daha önce silahlardan arındırılmış Azerbaycan'daki Ermeni bölgesinin başına ünlü Müslüman ve Türk taraftarı lider Sultanofu getirdiler. İngiliz Korgeneral'i Bridges, Azerbaycan'daki bir inceleme gezisinden sonra, yanına oradaki İngiliz komutanını da alıp Paris ve Londra'ya dönüyor..... Gerçek buyusa Azerbaycan ve Rus Ermenistan'ındaki Ermeniler himaye edilmeyecekse, kuşkusuz bunlar ortadan kaldırılacaktır. Turancılık akımını denetim altına almanın ve daha fazla kan dökülmemesini önlemenin yolu, Kafkasya'nın yeni statüsünü ivedi ve kesin yoldan saptamak, bu bölgeleri güçlü Müttetik kuvvetleriyle işgal etmek, başlıca isyancı Müslüman liderlerini tutuklayıp sürgüne yollamak, ırk ve inancına bakmadan bütün halkı silahsızlandırmaktır.", Bkz., Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul 2011, s.27-29.

²⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, III, İstanbul 2010, s.310.

³⁰ Ali Fuat Paşa'ya göre, Ermenistan harekâtı 1920 Mayıs başlarında gerçekleştirilmiş olsaydı Doğu'da, Rusya'da ve Kafkasya'da durumumuz çok güçlenecek, emperyalizme karşı daha sağlam bir cephe oluşturulabilecekti, Bkz., a.g.e., s.101. Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın bir an önce Ermenistan harekâtının başlatılması fikrine karşıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Haziran 1920 tarihli telgrafı hakkında Bkz., Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, İstanbul 2008, s.853-856.

³¹ Türkiye ile Ermenistan arasındaki savaş durumuna son veren 2 Aralık 1920'deki Gümrü (Alexandropol) Antlaşmasının metni için Bkz., İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, I, Ankara 2000, s.19-23. 1921 yılında Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki Dostluk (Kars) Antlaşması, komünist devriminin üzerine 1918'de Menşevikler'in yönetiminde bağımsızlıklarını ilan eden Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın 1920'de Sovyetler tarafından işgal edilmeleri üzerine yapılmıştır. Tam metin için Bkz., a.g.e., s.39, 41-47. Ankara Hükümeti'yle Ermenistan Cumhuriyeti arasında imzalanan Gümrü Antlaşması, 16 Mart 1921'de Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında yapılan Moskova Antlaşması; 13 Ekim 1921'de de Kars Antlaşması adını almış ve Ermeniler, antlaşmanın doğrudan tarafı olmaktan çıkarılmıştır, Bkz., Nürşen Mazıcı, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919- 1921*, İstanbul 2005, s.122-123. Moskova Antlaşması ile Rusya bir yönüyle Gümrü Antlaşması'nı da hükümsüz hale getirmiştir. Her ne kadar antlaşmanın böyle bir hükmü yoksa da Kafkas Cumhuriyetleri ile yapılacak bir antlaşmadan söz edilmesi buna olanak tanımıştır. Moskova müzakerelerinde Ruslar, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcilerinin de katılmasını istemiş Türk heyeti buna karşı çıkınca bu Cumhuriyetler ile ayrı bir antlaşma yapılması karara bağlanmış, böylece Kars Antlaşması'nın yolu açılmıştır. Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Türk- Rus ilişkilerinde yeni bir devir başladıysa da iki ülke arasındaki ilişkilerin güven ve samimiyet üzerine kurulduğuna söylemek zordur, Bkz., Kâmuran Gürün, *Türk- Sovyet İlişkileri (1920- 1953)*, Ankara 2010, s.70-71.

3. I. Dünya Savaşı Sırasında Kuzey Kafkasya

Türkiye’de yaşayan Kuzey Kafkasyalılar I. Dünya Savaşı’ndan önce “Müstakil Şimali Kafkasya İstiklal Komitesi”ni kurmuşlardı. Komite başkanlığına 1877- 78 Türk- Rus Savaşı kahramanlarından Müşir Fuad Paşa getirildi. Savaş sırasında selahiyetli Türk temsilcisi olarak Berlin’e gönderilmiş, Alman Hükümeti ile temasları esnasında Kafkasya sorunlarını da dile getirmiş, Alman Hükümeti de, bağımsız Kafkasya Devleti’nin kurulmasını destekleyeceği sözünü vermişti. Verilen sözde durularak Bohemya’daki savaş esiri Kafkasyalılar’dan hükümetin manevi başlangıcı meydana getirilmişti. Öte yandan Kafkas İstiklâl Komitesi’nin temsilcileri 1916’da Lozan’da gerçekleştirilen kongreye katılmışlar, savaşı taraflara ve ABD Başkanı’na nota ile başvurarak Amerika tarafından ortaya atılmış olan milletlerin hâkimiyetlerinin tanınmasına yönelik Wilson prensiplerini hatırlatmışlardı.³²

Bolşevik ihtilali sonrasında İttihat ve Terakki yönetiminin Kafkas politikasını, bu çerçevede kurulan hareketin içerisinde yer alan Mustafa Butbay şöyle anlatır:

“Birinci Dünya Savaşı içinde Rusya çözüme belirtileri göstermişti. Doğuda kaybeden Türk Hükümeti de savaşta kaybettiklerinin yerini Karadeniz çevresinden – telâfi-i mâfat- yerini doldurarak karşılamak istemişti. Bu nedenle Rusya’nın durumundan yararlanmak ve Batum havalisini işgal ile genişletmek hevesine düştü. İleride Rusya ile Türkiye arasında bir duvar ve engel olacak bir İslam Hükümeti’nin Şimalî Kafkasya’da kurulmasını siyasetine uygun buldu. Bu maksatla Bakü’de Azerbaycan Hükümeti’ni kurdu. Bir Türk tümeni de Met İzzet Paşa komutasında kuzeye kadar uzandı. Bu hareketle kurulacak Dağlılar Hükümeti’ne yardım edileceğini yerlilere göstermek istiyordu.

İşte bu maksatla çalışmak üzere Şimalî Kafkasya Cemiyet-i Siyasiyesi kuruldu. İttihat Hükümeti’nden de maddi yardımlar gördü. Silah bırakışmasından sonra bu cemiyetin adı Şimalî Kafkasya Muhacirleri Cemiyet-i Hayriyesi’ne dönüştürüldü.

Şimalî Kafkasya Cemiyeti, İttihat ve Terakkî’nin ve bilhassa Enver Paşa’nın maddî yardımlarını göregelmekte idi. Bu nedenle cemiyet tarafından üye kaydında çok gizli daorlanılmakta ve üyeleri de İttihat ve Terakkî’nin güvendiği kimselerden oluşmakta idi. Bu cemiyet özgül olarak Türkiye’de Kafkasya siyasetinin başvurulacak yeri idi. Ulusal bir amacı yoktu. Varsa da ikinci derecede kalıyordu. Enver ve Talât paşaların emri altında idi. Bu iki paşadan birinin “İslamcı” diğeri “Millici” olduğuna göre Kafkasya Cemiyeti her iki amacı birleştiriyordu galiba!..” Mondros Mütarekesi’nden sonra Şimali Kafkas Cemiyeti’nin gelir kaynakları kesilir. İngiltere’ye başvuran Cemiyet, Kafkasya meselesine İngiltere’nin dikkatini çekse de İttihatçı

³² İzzet Aydemir, *Muhaceretteki Çerkes Aydınları*, Ankara 1991, s.175.

yönünden şüphelenen İngilizler Cemiyetin Beyoğlu'ndaki merkezine baskın yaparak mevcut evrak vb. müsadere edip kapısına kilit vururlar.³³

3.1. Bolşevik İhtilalinin Ardından Kuzey Kafkasya

Sovyet İhtilali sonrasında, yeni yönetimin yukarıda gösterilen politikaları çerçevesinde bağımsızlık girişimlerinin destekleneceğini düşünen Kuzey Kafkasya halkları bunun tam aksi bir durumla karşılaşmışlardır. 1917'nin sonlarından itibaren Sovyet Hükümeti Grozni ve Bakü petrol bölgelerine ulaşmak amacıyla yol aramaya başlamıştı. Diğer yandan, Güney Rusya'da ve Don bölgesinde oluşturulan "Gönüllü Ordu" Rusya'da komünizmi ortadan kaldırmak için Sovyetler'e karşı mücadele ediyor görünse de onlar da tıpkı komünistler gibi Kuzey Kafkasya'daki demokratik cumhuriyetlerin varlığına tahammül edemiyorlardı. Asıl görevleri olan komünizme karşı mücadeleyi bırakan "Beyaz Generaller", komünist cephesinden aldıkları askeri birlikleri Kuzey Kafkasya milliyetçilerinin üzerine sevk ettiler. Lenin, eş zamanlı olarak Astrahan yoluyla, Kızlar'a ve Petrovsk (Şamilkale) üzerinden Dağıstan'a Kızılordu tümenlerini sevk etti. Böylece Kuzey Kafkasya milletleri iki ateş arasında kaldılar. Batıda beyaz generallerin ordusu ve kuzeydeki komünist saldırılarına karşı aynı anda iki cephede mücadele vermek durumuna düştüler. Her iki taraf da Kuzey Kafkasya'ya karşı olan düşmanca tutumunu daha 1917'nin sonlarında başlatmıştı. Kuzey Kafkasya'da milli hâkimiyet hareketi henüz başlangıç evresinde olduğundan yerleşmesine olanak tanınmamıştı. "Kuzey Kafkasya'nın o devirdeki 4-5 milyonluk nüfusu içerisinde, on komünist ve yüz sosyalist bile bulmak imkânsız olduğu halde, Moskova, kendi ajanları vasıtasıyla, kendi yıkıcı fikrini şiddetle propagandaya³⁴ başladı." Başarıya ulaşmasa da din uleması aracılığıyla İslâmîyet ile Bolşevizm prensipleri arasında büyük benzerlikler olduğu fikrini yaymaya çalıştılar.³⁵

Kafkaslar'ın Hazar denizi sahilleri, Dağıstan ve Terek nehrine kadar uzanan coğrafyada yaşayan Çeçenler, Osetinler ve özellikle Kumuk, Balkar ve Karaçay gibi Türk kökenli ve tamamı Müslüman olan kavimler de tıpkı Azeriler gibi Osmanlı padişahından ve Müslümanların ruhani lideri olan Halife'den yardım beklemekteydiler. Çoğu köylerde yaşayan fakat Vladikafkas, Nasran, Petrovsk, Derbent, Timur Han- Şura gibi şehirlerde oturan ve henüz Rus işgali altına gireli

³³ Mustafa Butbay, *Kafkasya Hatıraları*, Haz. Ahmet Cevdet Canbulat, Ankara 2007, s.1-2.

³⁴ İsmail Hakkı ve Aziz Beyler'in izlenimlerine göre de Bolşevikler'in komünizm nazariyesinin arkasında Rus milletin çıkarlarının gizlendiği, Ruslar'ın dışındaki milletlere kendi geleceklerini tanıma hakkı konusunda vaatlerini tutmadıkları söylenebilir. Özellikle Müslüman halka karşı uyguladıkları politika dikkat çekicidir. 17 Nisan 1920'de Kuzey Kafkasya'da Kızıl Ordu için yayınladıkları bir beyannameye göre; 'Şimali Kafkasya akvamında din pek kuvvetlidir. Siz dine dokunmayınız. İnkılâp Şimali Kafkas akvamında da dini kökünden koparacaktır. Şimali Kafkasya kadınları alışamadığımız bir tarzda yaşıyor. İnkılâp o tarz-ı hayatı da süpürecektir.'Bkz., Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, İstanbul 2008, s.922.

³⁵ Pşimaho Kosok, *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklâl Savaşı Tarihinden Yapraklar*, İstanbul 1960, s.39-40.

60- 70 yıl olan, Şeyh Şamil'in idaresi altında Ruslar'a karşı kahramanca direnişleri zihinlerden çıkmamış olan Kuzey Kafkasyalılar da benzer durumdaydılar.³⁶

Rusya'da ihtilal çıktığında Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'daki subaylar ve aydınlar "Geçici Hükümet"i desteklemişler fakat Kerenskiy'nin giderek sola kayması üzerine ona karşı cephe almışlardır. Muhafazakâr bir rejim kurma amacına dayalı General Kornilov'un hareketi Kafkas kuvvetlerine dayanmıştır. General Kornilov 4 Ağustos 1918'de Petrograd üzerine yürüdüğünde I. Dünya Savaşı'nda Kuzey Kafkasyalılar'dan oluşturulan "vahşi tümen" (dikaya diviziya) önemli başarılar elde etmişti. Petrograd'dan gönderilmiş olan Müslüman nasihatçılar onları Hükümet'e karşı savaşmamaya kandırdıktan sonra Kornilov ayaklanması bastırılabilmişti.³⁷

Ekim İhtilali'nden kısa süre sonra Kuzey Kafkas Müslümanları "Dağıstan Kavimleri Birliği" adıyla teşkilatlandılar. Başında eski Çar ordusunun subaylarından Tapa (Abdülmeccid) Çermoyef ve Haydar Bammat ile Pşemaho Kotsev (Kosok) gibi tanınmış şahsiyetler yer almıştı. Şeyh Şamil'in en yakın müritlerinden birinin oğlu olan 60 yaşlarındaki Necmeddin Gotsinski, Kuzey Kafkasyalılar'ın imamı yani dini lideri seçildi. Bolşevikler'in amansız düşmanı olan Terek Kazakları da kendilerine bir başbuğ seçerek "Şimali Kafkas Birliği"ne katıldıklarını ilan ettiler. Böylece Kızıllara karşı bir Terek- Dağıstan Bloku meydana getirildi. Fakat bu durum fazla uzun sürmedi. Kazaklar, aslen Çarlık döneminde istila etmiş oldukları toprakları yerli Müslüman halka vermek istemediklerinden iki zümre arasında yeniden çarpışmalar başladı. Bu kez Rus Kazakları ve Rus muhacirleri Moskova Bolşeviklerine sığındı. Durumdan yararlanan Bolşevikler Vladikafkas'ı alarak burada Sovyet rejimini kurdular. Kafkasların Müslüman halkları tekrar yayılmacı Ruslar'ın tehdidine maruz kaldıklarından Ruslar'ın "Beyazı" ile "Kızılı" arasında fark olmadığı bir kez daha ortaya çıkmış oldu.³⁸

4. Kuzey Kafkas Halklarının Bağımsızlık Mücadelesi

Kuzey Kafkas halklarının bağımsızlıklarına tekrar kavuşmaları için bekledikleri fırsat 53 yıl sonra, 1917 ihtilaliyle ortaya çıktı. 3 Mayıs 1917'de Terekale'de (Vladikafkas) *Birinci Büyük Halk Kurultayı* toplandı. Buraya Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar bütün dağlı halkların³⁹ temsilcileri davet

³⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk- Rus İlişkileri (1798- 1919)*, Ankara 2011, s.480.

³⁷ a.g.e., s.481.

³⁸ a.g.e., s.482.

³⁹ Kuzey Kafkasya'ya halkın çoğu silahlıdır fakat ordu bulunmamaktadır, Bkz., Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, İstanbul 2008, s.923. Şimali Kafkas ve Dağıstan halkları 1917'de 4 milyon civarında hesaplanmaktadır. Bunlardan 3 milyon 228 bini Çerkes, Türk ve İran kökenli kavimlerdir. Çeçen ve İnguşlar, 1 milyondan fazla nüfuslarıyla en kalabalık zümreyi oluşturuyorlardı. Karaçay, Balkar, Kumuk ve Nogaylar Türk grubundan idiler. Bir miktar da Rus ve Kazak bulunuyordu. Yedi ayrı kavimden oluşan Şimali Kafkas halklarını birleştiren en önemli unsur İslam dini idi. Zaten "İmam"

edildi. Bu, Kuzey Kafkasya milli mücadele tarihinde bağımsızlık ve hürriyet amacına yönelik olarak düzenlenen en kapsamlı kurultay olması açısından çok önemlidir. Terekkale Tiyatro binasında 500 resmi temsilcinin yanında Azerbaycan ve Gürcistan'dan da pekçok gözlemci heyet gelmişti. Kurultayda, Kuzey Kafkasya'nın geçici milli hükümeti olarak değerlendirilebilecek olan "Birleşmiş Şimali Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği Merkez Komitesi" adı verilen en yüksek yürütme organı seçildi.⁴⁰

Kuzey Kafkas Merkez Komitesi, Bolşevikler iktidara gelir gelmez 20 Kasım 1917'de ünvanını Geçici Hükümete çevirerek Rusya'dan ayrıldığını ilan etti ve bağımsız devlet kuruldu. Yeni Hükümet, askeri, mali, idari vb. alanlarda geniş kapsamlı bir faaliyete girişmişti. Resmi kurumlara, bankalara, emniyet teşkilatına ve okullara milli bir şekil verilmeye başlandı. Bu durum Slavlar arasında endişeye yol açmıştır. Çünkü Çarlık Rusyası tarafından Kafkasya'ya yerleştirilmiş olan Slavlar yerli halka nazaran geniş ayrıcalıklara sahip biçimde rahat bir hayat sürmekte idiler. Bu durumu milli hükümetin hoş karşılamayacağı gerçeği karşısında birbiriyle anlaşamayan Kazaklar, Ukraynalılar, Müjlikler, monarşizimden komünizme kadar çeşitli akım yanlıları biraraya gelerek Dağlılar'a karşı ortak bir cephe oluşturdular. Komünistlerin ağır tazyik ve tahrikleri karşısında Milli Hükümetin işi zorlaşınca dışarıdan gelen samimi bir yardıma başvurmak ihtiyacı hissettiler. Bu amaçla Türkiye'ye Abdülmecit Çermoy⁴¹ ve Haydar Bammat başkanlığında bir heyet gönderildi.⁴²

Terekkale (Vladikafkas)'de tiyatro ve lise binasında çalışmalarını sürdüren Kongre'nin kimseden toprak ve tazminat talep etmemek şartıyla barış isteği belki de o sırada sadece Rusya'da değil tüm dünyada yükselen ilk barış talebi idi. Bolşevikler ile Çarlık taraftarları arasında çarpışmalar devam ederken dahi Rus gazeteleri bu barış isteğini hoş karşılamadılar. Kuzey Kafkasyalıların Türkiye'nin çıkarlarını koruduğunu belirttiler.⁴³

Kongrede askeri ve siyasi konular ele alındı. Merkez İcra Komitesi seçildi. Komiteye her türlü idari ve siyasi yetkiler tanındı. Henüz teşkilat ve kuvvet

sıfatıyla Kafkas- Dağıstan halklarının hem dini hem de askeri liderliğini yapmış olan Şeyh Şamil'in mücadelesi de din adına yapılmış ve bu askeri- dini devlet teşkilatı müridizm olarak tanımlanmıştır. Şeyhler, hocalar ve din adamlarının nüfuzlarının büyük olduğu Kafkaslar'da halkın dini hisleri oldukça güçlüydü. Aynı zamanda Kuzey Kafkasyalıları arasında, Rus ordusunda hizmet eden ve üst rütbelere ulaşanlar çıktığı gibi, pekçok doktor, hukukçu ve diğer meslek sahiplerinden yüksek tabakayı temsil edenler de bulunmaktaydı, Bkz., Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk- Rus İlişkileri (1798- 1919)*, Ankara 2011, s.480-481.

⁴⁰ Ahmet Hazer Hızal, *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası*, Ankara 1961, s.57.

⁴¹ 1876 doğumlu, Aslen Çeçen olan ve babası Rus ordusunda generallik yapmış olan Artsu Çermoyi'nin oğlu Abdülmecid Çermoyi'nin kendisi de Çar'ın muhafız alayında zabıtlık yapmış, fakat komutan ile arası bozulunca Grozni'ye döndü. İlk milli petrol kuyularını açan kişidir, Bkz., Kadircan Kafli, *Şimali Kafkasya*, İstanbul 1942, s.132.

⁴² Hızal, *a.g.e.*, s.59-61.

⁴³ Kafli, *a.g.e.*, s.130-131.

bulunmadığından ve olayların gidişatı tam olarak belli olmadığından Rusya federasyonu içinde fakat özerk bir idare kurmak için aşağıdaki kararlar benimsendi:

1. Kuzey Kafkasyalılar siyasi bir birlik oluştururlar.
2. Birliğin iki yasama meclisi olacaktır. İlki, her otuz bin nüfus başına seçilen milletvekillerinden oluşturulacaktır. Yüksek Meclis, özerk memleketlerin ikişer temsilcisinden kurulacaktır.
3. Her iki Meclis, kendi içinden bir icra organı, o da kendi içinden bir başkan seçer; bu kişi aynı zamanda birlik teşkilatının da başkanıdır.
4. Birliğin idari işlerinin kanunlara uygun olarak düzenlenmesini kontrol etmek amacıyla bir de Yüksek Mahkeme kurulacaktır.⁴⁴

Henüz kongre sona ermeden Grozni'den Rus- Kazaklar cephesi ile Dağlılar arasında savaş başladığı haberleri geldi. Kuzey Kafkasya'daki millileştirme politikası zaten Slav göçmenler arasında hoşnutsuzluk yaratmış, Ruslar, Kazaklar, Ukraynalılar, monarşizmden komünizme kadar bütün cereyanlar Merkez İcra Komitesine ve Dağlılar'a cephe almışlardı. Kuzey Kafkasya halkları arasında da farklı eğilimler göze çarpıyordu. Kongreden sonra Rusça, Türkçe ve Arapça öğrenim görmüş olanların kendi aralarında birer ayrı sınıf oluşturdukları görülüyordu. Bu durum Milli Merkez Komitesinde, aydınlar ve hatta halk arasında da göze çarpıyordu. Bununla birlikte Terekale'de çalışan Merkez İcra Komitesi, önemli başarılar elde ediyordu. Henüz Bolşevizm Kuzey Kafkasya'ya girmemişti.⁴⁵

İkinci büyük kongre 20 Ağustos'ta Andi'de toplandı. Bu kongrede ilk kongredeki birlik anlayışı azalmış görünüyordu. Bir kısım Dağlı aydınlar, sol cereyana kapılarak Slavlar ile işbirliği yapmaya başlamışlardı. Bununla beraber milli hisleri temsil eden sağ cereyan oldukça güçlenmiştir. Merkez İcra Komitesi seçimi yenilenmiş, komiteye gerektiğinde bağımsızlık ilanı yetkisi tanınmıştır. Kazak ve Bolşevik hareketlerini karşılamak üzere ordu kurulacak, hainlerin cezalandırılması için yüksek salahiyyətli askeri şeriat mahkemeleri oluşturulacaktı.⁴⁶

Kafkasya'nın istilasında önemli rol oynayan Kazaklar, ihtilali iyi karşılamamışlar, kuzeydeki sosyalistlerle güneydeki Dağlılar arasında ezilmekten korktukları için "Cenubişarki Birleşik Hükümeti"ni kurmaya teşebbüs etmişlerdir. Hükümet merkezi Yekatrınodar idi. 21 Ekim'de Dağlılar'ı da birlikte hareket etmeye razı ettiler. 16 kişiden oluşan hükümetin başkanı Hatman Kaledin oldu. Kazaklar arkalarını emniyete aldıklarını ve sosyalistlere karşı Dağlılar'ın desteğini kazandıklarını düşünüyorlar, Dağlılar ise sosyalistlerle aralarına Kazak duvarı ördüklerini sanıyorlardı. Bu ittifak

⁴⁴ a.g.e., s.131-132.

⁴⁵ a.g.e., s.133.

⁴⁶ a.g.e., s.134-135.

Bolşevikler tarafından hoş karşılanmamış ve yeni hükümetin üzerine asker gönderilerek Birleşik Hükümet, 8 Aralık 1917'de dağıtılmıştır. Dağlılar dayanmaya çalışırken bir yandan da Türkiye'den yardım istemişlerdir. Bu kez de Kazaklar telaşlanarak Bolşevikler'e yanaştılar. Dağıstan komünistlerinden olup korkusundan Andi kongresine katılmadığı için iktidarı kaybedenlerden Celal Korkmazof, Şubat 1918'de Ejderhan'a gitti. Kuzey Kafkas kuvvetlerinin Bakü'de Şaumyan adındaki bir Ermeni'nin çıkardığı Bolşevik ayaklanmasını bastırmakla meşgul olmasını fırsat bilerek 7000 kişiden oluşan topçu ve piyade birliklerini deniz yoluyla Petrovski'ye getirdi. Bolşevikler, Timurhanşura ve Terekale'yi ele geçirdiler. Merkez İcra Komitesi dağıtıldı. Fakat savaş devam etti. Abdülmecid Çermoyi başkanlığındaki heyetler Bakü ve İstanbul'a yardım talebiyle gitmişler, bu arada Brest Litovsk Antlaşması imzalanmıştı.⁴⁷

Şimali Kafkas "Müslüman Merkez Teşkilatı" bu gelişmeler üzerine kendisinin bağımsız bir devlet olduğunu ilan etti. Brest- Litovsk'taki barış görüşmelerinin sonunda alınan kararlar buna uygun koşulları sağlamıştı. "Dağıstan Cumhuriyeti" adıyla kurulacak olan bu devlet "Mavera-yi Kafkas Konfederasyonu"na da katılacaktı. Bu amaçla Dağıstan adına Mehmed Karı Dibirof ile Haydar Bammat, Çeçenler adına da Abdülmecid Çermoyef, Nisan başlarında Trabzon'a gelerek Türk heyetinin başkanı Miralay Hüseyin Rauf Bey ile temasa geçtiler. Dağıstan heyeti bir süre Trabzon'da kaldıktan sonra Batum'a hareket etti. Nisan başlarında Batum'a gelen Enver Paşa, Dağıstan heyetini kabul etti. Dağıstanlılar'ın dilekleri Enver Paşa'nın politikasına tamamen uygun idi. Talât Paşa ve Hükümetin diğer üyeleriyle de görüşmek gerektiğinden Abdülmecid Çermoyef, Haydar Bammat ve Mehmed Karı Dibirov Enver Paşa ile birlikte İstanbul'a geldiler. İstanbul gazetelerinde Dağıstan hakkında yazılar çıkmaya başladı. 8 Mayıs 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesinde⁴⁸ heyetin Hükümetten taleplerine yer verildi. Tarihi ve dini bağlara işaret edildi.⁴⁹

İstanbul'a gelen heyet, Padişah tarafından kabul edilmiştir. Osmanlı Hükümeti yeni devleti tanımış, dünyada tanınması için de çabalara girişmiştir. Ayrıca, Kafkas İslam Ordusu'nun kuruluş hazırlıklarına başlanmış, ordunun başına Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa atanmıştır. Ordunun karargâhı Gence olacaktır. Haziran ayında komuta heyetinden İsmail Berkok, Mithat ve Muzaffer

⁴⁷ a.g.e., s.135.

⁴⁸ Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlık ilanı da Türk matbuatında geniş yankı bulmuş, gazeteler haftalarca bu konuya dair ciddi yazılar neşretmişlerdir. Örneğin, Tanin gazetesinin 15 Mayıs 1918 tarihli 'Son Havadis Şimali Kafkasya' başlıklı yazısı; 'Din ve milliyetleri uğrunda asırlarca mücahede ve mübarezeden sonra, pek faik bir kuvvet karşısında teslim-i silâha mecbur olan, fakat istikbâle (Büyük Gün)'e olan ümit ve imanlarını hiçbir zaman kaybetmiyerek mevcudiyet-i millilerini muhafaza eden Şimali Kafkasya akvamı Çarlığın yarım asır süren tahakkümünden tamamen kurtuldular, kalplerinde daima yaşayan (Büyük Gün)'e nihayet kavuştular. Şimali Kafkasya şimdi hür ve müstakildir.' Tasvir-i Efkâr gazetesinin çeşitli nüshalarında Kuzey Kafkas Murahhasları ile yapılan mülakatlara yer verilmiştir, Bkz., Hızal, a.g.e., s.-63-72.

⁴⁹ Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk- Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara 2011, s.482-485.

Beyler Gence'den teşkilat yapmak için Kuzey Kafkasya'ya doğru yola çıktılar. Geçtikleri yerlerde halkın milis kuvvetlerini toplamış olduklarını, pekçok yerde komutayı vaktiyle Ruslar'a esir düşen ve ihtilal sırasında kaçabilen Türk subay ve erlerine verdikleri görüldü.⁵⁰

O sırada Kuzey Kafkasya'daki akımlar şöyle özetlenebilir:

1. Bolşevikler memleketi ele geçirmek amacıyla her türlü propagandayı yapıyorlardı. Timurhanşura'yı işgal etmişlerdi. Ayrıca Celal Korkmazof, Mahaç Dahadayof⁵¹ gibi Dağlı idealist komünistler de bulunuyordu.

2. Çarlık rejimini destekleyen subay ve üst rütbeli memurlar eski yönetimi yeniden kurmak, Kuzey Kafkasya'yı da eskiden olduğu gibi ele geçirmek amacındaydılar. Rus ordusunda yetişen bazı Dağlı subaylar da onlarla birlikte hareket ediyorlardı.

3. Kazaklar, vaktiyle Kuzey Kafkasyalılar'dan istila ettikleri toprakların ellerinden alınacağını düşündüklerinden gerekirse Bolşevikler'le birlikte hareket etmeye hazırdılar.

4. Almanlar, sadece Gürcistan'a bağımsızlık tanıyarak Kuzey Kafkasya'yı Ukrayna ile Gürcistan arasında paylaşmak fikrinde görünüyorlardı.

5. Türkiye ise vaat ettiği gibi bu ülkenin bağımsızlığı için çalışıyordu.

Halk arasındaki cereyanlar da şöyle özetlenebilir:

1. Fakir halk, propagandanın etkisiyle Bolşevikler'den yana⁵² idi

2. Çarlık ruhu ile yetişenler Beyaz Ruslar tarafına geçmekte idiler.

3. Yaşlı ve İslam dinine bağlı olanlar İmamlık devrinin yeniden canlandırılmasını istiyorlardı.

4. Aydın milliyetçiler ise modern bir cumhuriyet kurmaktan yana idiler.

Son iki grup, özgürlük ve bağımsızlık yolunda tamamen birleşiyordu.⁵³

Kuzey Kafkas Merkez İcra Komitesi'nin bir bölümü Tiflis'te bulunuyor her nedense memlekete geri dönmüyordu. Necmeddin Gotsatlı Salavat'ta imamlığını ilan etmişti. Uzun Hacı lakaplı Uzni Hayri Hacı Timurhanşura cephesini tutuyordu. Çeçen memleketinde Yusuf Hacı, İnguş bölgesinde Tarko

⁵⁰ Kafı, a.g.e., s.136.

⁵¹ Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde komünist liderlere adanan şehir, köy ve diğer yerleşim birimlerinin isimleri değişmesine rağmen, Mahaç Dahadayof'a ithaf edilen Mahaçkale şehir adına dokunulmamıştır, Bkz., Ali Asker, Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan, İçinde: *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*, (Erhan Büyükkakıncı - Eyüp Bacanlı). Atatürk Kültür Merkezi 2012, s.536.

⁵² Kafkasya'da bulunan Aziz Meker, Bolşevik prensiplerinin her yerde olduğu gibi Kafkasya'da da etkilerinin görüldüğünü fakat en az etkili olan yerlerin başında Kuzey Kafkasya'nın geldiğini çünkü burada halk arasında büyük sınıf farklılıklarının olmadığını, uçurum bulunmadığını belirtir. Halbuki güney Kafkasya'da durum bunun tersine olduğundan Bolşevik prensipleri daha etkili olmuştur, Bkz., A. Meker, "Kafkas", *Kafkas Dergisi*, I/ 8 (Ağustos 1953), s.9.

⁵³ Kafı, a.g.e., s.137.

Hacı hüküm sürmekte, Dargo'da oldukça yaşlı bir adam olan Mamala Ali Hacı Bolşevikliğin İslam dinine aykırı olmadığına dair propaganda yapıyordu. Bir hareketin görünmediği Kuban'a, Yekotrinadar'a Merkez İcra Komitesi Başkan Yardımcısı olan Pşimaho Kosok gitmişti. Bu şehrin güneyindeki Hakurinahapla köyünde toplanan kongre, Kuzey Kafkas Birliğine katılım kararı olarak Milli Kongreye temsilciler göndermiştir.⁵⁴

11 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden "*Şimali Kafkasya Cumhuriyeti*"nin Bâbiâli tarafından resmen tanınması Sovyet Hükümeti tarafından protesto edildiye de Bâbiâli tarafından dikkate alınmayarak cevap dahi verilmedi. Kuzey Kafkas temsilcileri ile 8 Haziran 1918'de Dostluk Antlaşması imzalandı. Buna göre Türk Hükümeti, Şimali Kafkas Cumhuriyeti'ne askeri yardımda bulunmayı ve dış tehlikelerden (Rus Kazakları ve Bolşevikler) korumayı taahhüt etmiştir. Nitekim Şimali Kafkas Cumhuriyeti kurulduktan kısa süre sonra Kazaklar ve Bolşevikler hücum etmiştir. Vladikafkas kenti Kızılların eline geçince Şimali Kafkas Cumhuriyeti merkezinin Nasran kasabasına nakledilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Fakat 4 Ağustos 1918'de karşı taarruza geçen Kuzey Kafkas güçleri Bolşevikler'e karşı 13 gün süren şiddetli çarpışmanın ardından Vladikafkas'ı geri aldılar. Bu kez de başka bir tehlike ortaya çıktı. 6 Ağustos 1918'de bir süreden beri İran'da bulunan ve İngilizler'in Bakü'ye karşı hareketlerinden dolayı Bakü yakınlarına nakledilmiş olan Kazak Albayı Biçerakov kuvvetleri kuzeye, kendi kavimdaşları yanına yönelip Derbent ve Petrovsk şehirlerini işgal ederek Şimali Kafkas Cumhuriyeti'ni güneyden tehdit etmiştir. Bu tehlike Türk güçlerinin müdahalesiyle ortadan kaldırılmış ve Şimali Kafkas Cumhuriyeti bir süre ayakta kalabilmiştir.⁵⁵

Murahhasların verdiği bilgilere göre Dağıstan'da yerel dil Türkçe kabul edilmiş, Osmanlı Türkçesi ve İstanbul lehçesi olarak belirlenmişti. Din dili Arapça kalacaktı. Dağıstanlılar, Gürcüler ile iyi geçinmek, coğrafi durumlarının sağladığı avantajlardan yararlanmak amacındaydılar. Derbent, Vladikafkas, Alagird'ten geçen ve Dağıstan, Gürcü ve Osetin askeri yoluna hâkim olmalarından dolayı Maveraya-yi Kafkas Hükümetinin Bolşeviklerle birleşmelerini engelliyorlardı. Kuzey Kafkas Müslümanlarının Maveraya-yi Kafkaslılar'la ittifak kurmaları için Rusya'dan ayrı hareket etmelerini şart koşmuşlardır. Dağıstan heyetinin Trabzon'a gelişinin esas amacı ise Maveraya-yi Kafkas ile bir ittifak yapmadan önce Osmanlı Hükümeti'nin görüşünü öğrenerek maddi yardım talebinde bulunmak, top, mitralyöz ve bunları kullanacak askeri personelin de cepheye gönderilmesini sağlamaktır. Dağıstan heyetinin ifadelerine göre yaklaşık 300 kilometrelik bir cephede Çeçenler, Kazaklar'la ve 39. Kafkas Fırkası aksamu ile savaşmakta idiler. Bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nden yardım sağlanması ve Dağıstan'a nakli için herşeyden önce Gürcüler'in kazanılması,

⁵⁴ gös.yer.

⁵⁵ Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk- Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara 2011, s.487-488.

bunların Ruslar'dan umutlarını kesip Türkiye'ye yönelmelerinin sağlanması gerekmektedir. Bunun için Gürcüler'e mümkün olduğunca hoşgörülü davranılmasının yerinde olacağını, adını söylememekle birlikte Batum'un Gürcüler'e bırakılmasının bu işi kolaylaştıracağını düşünmekteydiler.⁵⁶

Bakü civarı Bolşevikler'in işgali altında idi. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın birleşmesiyle oluşturulan Cenubi Kafkas Hükümeti⁵⁷ ile Türkiye arasında Trabzon'da bir konferans düzenlenmiştir. Dağlı temsilciler de bir muhtıra ile Kafkasya federasyonu fikrini ortaya attılar. Bu amaçla Şimali Kafkasya Heyeti daha önce de Tiflis'te girişimlerde bulunmuştu. Fakat Brest Litovsk Antlaşması ile Türkiye'ye verilen Kars, Ardahan ve Artvin'i Gürcüler'in istemesi, Ermeniler'in Azerbaycan'da Türkler'e karşı başlattıkları saldırılar ve Doğu Anadolu'nun bir kısmı üzerindeki hak iddiaları yüzünden konferans dağıldı.⁵⁸

Osmanlı Devleti tarafından Kafkasya'ya gönderilen İsmail Berkok ve arkadaşları kendilerine Guni'yi merkez edinerek faaliyetlerine başladılar. Hunzak civarına kadar gelen Bolşevikler'i geri püskürttüler. Merkez İcra Komitesini tanımayan Necmeddin Gotsatlı'nın Hunzak'a yaptığı saldırıyı püskürterek birliğini ele geçirdiler. Kuzeyde Bolşevikler ile güneyde Beyaz Rus kuvvetleriyle başarılı çarpışmalar yaptılar. Beyaz Rus kuvvetleri İngilizler tarafından gayet mükemmel bir şekilde silahlandırılmıştı ve başında da cesur ve enerjik Kafkasyalı komutan Albay Pıcarahof bulunuyordu. Anzeli'den gelen İngiliz General Donstervil, Ağustos 1918'de Bakü'yü işgal etmişti. Kontrollerinde Pıcarahof güçlerinden başka 15.000 İngiliz, 8.000 Ermeni askeri mevcuttu. 15 Eylül'de Türkler'in 5. Kafkas Fırkası çetin bir savaşın ardından Bakü'yü ele geçirdi. İngilizler'in dört taburu Anzeli'ye diğerleri de Derbend ve Petrovski'ye çekildi. Mayıs sonlarında Kuzey Kafkasya için 4. Piyade Fırkası ile 12 ve 14. Alaylar, 1. Süvari Fırkası'nı oluşturmak amacıyla 74 subay, 577 yarsubay ve erlerden ibaret olan teşkilat taburu düzenlenmişti. 12 ve 14. Alaylar ile Süvari Fırkası Teşkilat Taburu, Ağustos sonlarında Kuzey Kafkasya'ya girmiş, Guni'ye ulaşmıştı. Artık bütün Dağlılar ayaklanmıştı. Türk komutanlığının bir emri ile harekete geçiyorlar, bir hamlede Bolşevikler'i Timurhanşura'ya püskürtüyorlardı. Ancak, Çarcı Albay Pıcarahof ile Bolşevik kuvvetleri birleşince Timurhanşura'da tutunabildiler.⁵⁹

⁵⁶ a.g.e., s.483-484.

⁵⁷ Bölgedeki gelişmeler doğrultusunda ilk önce meydana getirilen Mavera-yi Kafkas Federasyonu içinde yer almış olan Azerbaycan başlayan iç çatışmalar yüzünden Gürcistan'ın ardından federasyondan ayrılmıştır. Gürcistan, Dağıstan ve Ermenistan ve diğer küçük hükümetlerle beraber bağımsızlığını ilan etmiştir. 28 Mayıs 1918'de kurulan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti 22 Nisan 1920'de son bulmuştur, Bkz., Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*, III, İstanbul 2009, s.642.

⁵⁸ Kafı, a.g.e., s.136.

⁵⁹ a.g.e., s.138-139.

Galiçya'da Ruslar'a karşı yapılan savaşlarda önemli başarılar elde etmiş olan ve genç, cesur, enerjik ve hamiyetli bir kurmay olan Albay Süleyman İzzet'in komutası altındaki 15. Fırka kuzeye doğru hareket etmeye başladı. 5 tabur piyade, 25 makinalı tüfek, 1 süvari bölüğü, 8 Krupp topu ve 4 dağ topundan ibaret olan birliğin muharip asker sayısı 2.200 kadardı. Buna rağmen mükemmel silahlı, zırhlı tren ve otomobilleri olan, hatta donanmanın himayesindeki güçlü ordulara karşı başarılı taarruzlar verildi. 6 Ekim 1918'de Derbent ele geçirildi. 10 Ekim'de Şimali Kafkas Komutanı Yusuf İzzet Paşa ile Şimali Kafkasya Cumhurbaşkanı Abdülmecid Çermoyi, ertesi gün İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa şehre girdiler. Belediye binasında milli bayrak dalgalandı. Bundan sonraki ve asıl hedef Hazar denizi kıyısındaki Petrovski idi. Bu amaçla başlatılan hazırlıklar Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında yapılan Mondros Mütarekesi üzerine İstanbul'dan Türk askerlerinin geri çağrılmasıyla yarım kaldı. Er ve subaylar gönüllü kalmak istediye de ikinci kez gelen kesin emir üzerine Türk ordusunun Kuzey Kafkasya'daki varlığı sona erdi. Çatışmalarda Türk kuvvetlerinden 7 subay, 158 er şehit; 16 subay, 346 er yaralı, 20 er kayıp verildi.⁶⁰

Türk güçlerinin çekilmesiyle Kuzey Kafkasyalılar tamamen yalnız ve hatta cephanesiz, ordusuz kaldılar. Sadece 2 süvari alayları bulunuyordu. Ruslardan kalan zengin stoklar ve cephane fabrikaları Gürcistan'da bulunmaktaydı. Gürcüler'den istendiyse de verilmedi. Türkler'in bıraktıkları silah ve cephane yetersizdi. Dahası iki cephe, iki düşmana karşı savaşıyorlardı. Kızılyar'dan Bolşevikler, Terekale'den Beyaz Ruslar yani Denikin güçleri saldırıyordu. Ortaya çıkan vahim gelişmeler karşısında Kabine Reisi Abdülmecid Çermoyi istifa etti. Yerine 1887 doğumlu, Kabarday'ın Kosok ailesinden, Petersburg'da hukuk eğitimi almış olan, genç ve ateşli bağımsızlık taraftarı Pşimaho Kosok geçti. Kosok, 12 Aralık 1918'de devlet başkanı olarak yeni kabineyi kurdu. Abdülmecid Çermoyi de Şimali Kafkasya Meclis Başkanlığına seçildi. Denikin komutasındaki Beyaz Ruslar'a karşı çetin mücadeleler verildi. Çeçenistan'da parlak zaferler kazanıldı. Denikin, Dağlılar'ın bağımsızlık idealini parlak biçimde savunan Hükümet Başkanı Kosok'un milleti gazavata çağırdığını söylüyordu; Dağlılar'a karşı takviye kuvvetler istemek zorunda kalmıştı. Cephane bitince Haziran 1919'da Veden'e kadar geri çekilmiş olan Dağlılar, son büyük savaşı burada verdiler. Tank ve tayyarelerle takviye edilmiş olan Denikin güçleri Veden'i alamadılar. Kızıllar, Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını radyodan bizzat Milli İşler Komiseri Stalin'in ağzından dünyaya ilan ettiler. Fakat 12 Haziran 1919'da Pşimaho Kosok Hükümeti çekildi. Savaşa devamın mümkün olmadığı görüldüğünden Hükümet'in ve Meclis'in kararıyla Ağustos 1919'da daha aydınlık günlere kadar Meclis tatil edildi. Kosok, yerini terk etmeyerek Beyaz Ruslar'a esir düştü. Ancak 1920'nin başlarında Denikin'in

⁶⁰ *a.g.e.*, s.139-140.

Kızılılar'a yenilerek⁶¹ Kafkasya'dan ayrılması üzerine Pşimaho Kosok da Türkiye'ye geçti. Çok şiddetli geçen 1917-19 savaşlarında Dağlılar 20.000 şehit verdiler. Bunlardan en az 1.000'i kadındı.⁶²

Türkler'in Kafkasya'ya olan ilgisi Milli Mücadele sırasında da devam etse de Sovyetler Birliği ile olan siyasi yakınlaşma çabalarını⁶³ unutmamak gerekir. Bu çerçevede, 1920 yılının başlarından itibaren İsmail Berkok ve arkadaşları ikinci kez Kafkas halklarını teşkilatlandırmak amacıyla Kuzey Kafkasya'ya gitmişlerdir. İsmail Hakkı⁶⁴ ve Aziz (Meker) Beyler'e göre; Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sonundaki durumu Bolşeviklerle ittifakı zorunlu kılmaktadır. Fakat halkı tatmin edilemeyen Kuzey Kafkasya'nın ve Azerbaycan'ın ve özellikle Kuzey Kafkasya'nın Bolşevikler aleyhine ayaklanması, Bolşevikler'in Türkiye'ye olacak olan muhtemel yardımlarını da tehlikeye atabilir. Türkiye'ye taraftar olacak bağımsız Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya Hükümetleri mevcut olsaydı Bolşevikler Batum'u⁶⁵ aynı zamanda hem Türkiye'ye hem de Gürcistan'a vermek cesaretini gösteremezlerdi. İstiklalini kazanmış ve Hilafete bağlılığı çok güçlü olan Kuzey Kafkasya'da kısa süre içerisinde düzenlenebilecek güçlü bir ordu ile hem Türkiye hem de İslam dünyasına katkıları büyük olacaktır.⁶⁶

⁶¹ Kazım Karabekir Paşa tarafından 29 Mart 1920'de Heyet-i Temsiliye'ye, Kolordulara, Fırkalara, Erzurum Mevkii Müstahkem Kumandanlıklarına ve vilayetlere gönderilen istihbarat bilgisine göre Denikin ordusunun mağlup olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre; 30 bine yakın dağınık haldeki Denikin askerleri Gürcistan'a iltica etmiştir. Büyük rütbeli pekçok Denikin askeri Batum'a kaçmışlardır. Denikin'in birkaç gün önce Batum'dan Dersaadet'e gittiği Batum'da söylenmektedir. Gürcistan'ın her yanında İngilizler aleyhine mitingler yapılmaktadır. Bolşevikler'in de sadece Yekaterinodar civarında başarı elde ettikleri anlaşılmaktadır, Bkz., Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I, İstanbul 2008, s.656-657.

⁶² Kafli, *a.g.e.*, s.141-144.

⁶³ 22.11.1920 tarihinde alınan karar gereği Moskova'ya gönderilecek Sefir Heyeti ile Kazan ve Odesa Başkonsoloslukları ve Kuzey Kafkasya Mümessilliği memur ve müstahdemlerinin üç buçuk aylık maaş ve ödeneklerinin avans olarak ödenmesi hakkında, Bkz., B.C.A., 30-18-1-1 / 2-21-11.

⁶⁴ Kafkas- Vubih kökenli Topçu Üsteğmen İsmail Hakkı Bey, Şubat 1920'de İstanbul'daki Şimali Kafkas Cemiyeti'nin aktif üyelerinin Sivas'taki Temsil Kurulu'nun bilgisi dahilindeki ekibin içinde yer alarak Kafkasya'ya gitmesine rağmen, Bolşevik propagandasından etkilenerek Kafkas milliyetçisi gruptan kopmuş, 1 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Birinci Doğu Halkları Kongresine katılmış, Türkiye Komünist Fırkası içinde aktif olarak yer almış, en sonunda Mustafa Suphi ile birlikte Rusya'ya geri dönmek zorunda bırakılıp, Yahya Kaptan ve adamları tarafından öldürülmüştür, Bkz., Sefer E. Berzeg, *Çerkes- Vubihlar Soçi'nin İnsanları*, Ankara 2013, s.400-401.

⁶⁵ Türkiye'den sonra Batum üzerinde en çok hak iddia eden devlet Gürcistan olsa da tarihinin hiçbir döneminde uzun süreli Batum'a hâkim olamamış ve çoğunluğunu oluşturan Müslüman halk da kendisini Gürcü değil Acaralı olarak nitelendirmekteydi. Gürcistan'ın Batum'a verdiği önemin asıl nedeni dünyaya açılan en önemli limanının Batum olmasındandır. S.668 Batum üzerinde ısrarlı iddialara sahip olmasına rağmen Türkiye, Moskova Antlaşması ile Gürcistan'a terk etmiştir. En önemli pazarlık kozu Batum idi ve Anadolu'nun işgal altında olduğu bir dönemde Türkiye Batum için Bolşevikler'le savaşmayı göze alamazdı, Bkz., Mustafa Sarı, *Türkiye- Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917- 1921)*, Ankara 2014, s.668,671.

⁶⁶ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, İstanbul 2008, s.923-924.

Mustafa Butbay, bir gün İstanbul'a gelen Şimali Kafkasya Cumhurbaşkanı Abdülmecit Çermoyef ile Dışişleri Bakanı Haydar Bammat ve Abhazya Delegatesi Simon Basarya'yı Perapalas'ta ziyaret ettiğini, gerçek durumunu bilmedikleri Kafkasya hakkında Cumhurbaşkanının görüşlerini dinlediklerini fakat umut verici bir fikir edinemediğini, bu yüzden Kafkasya'ya giderek gelişmeleri yerinde görmek arzusunun uyandığını belirtir. O sırada Kafkasya'dan gelen Ebubekir Pilyef adında bir delegenin İstanbul'a gelmeden önce Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve Türkiye'den bir heyetin Kafkasya'ya gitmesi kararı alınmıştı. Heyet, Tiflis'te bulunan Kuzey Kafkasya Geçici Hükümeti emrine verilecekti. Bu çerçevede İstanbul'da Bekir Sami (Kunduk) Bey'in Teşvikiye'deki evinde yapılan toplantıda gideceklerin isimleri belirlenmiştir. İlk kafilede yer alacaklar şunlardır: Kurmay Albay İsmail Berkok, Mustafa Butbay, Pilot Yzb. Tefvik, Piyade Teğm. Cûdî, Piyade Teğm. Muzaffer, Topçu Üsteğm. İsmail Hakkı, Hakkı Bey ile askerleri ve 6 öğretmen asker. Heyet, 2 Şubat 1920'de İstanbul'dan hareket etti. Tiflis'te kendilerini Aziz Meker Bey karşıladı. Bir hafta sonra da Bakü'ye geçtiler.⁶⁷

Butbay, Vedino'yu hükümsüz bulduklarını, bu sırada Bolşevikler'in Vedino'yu işgale hazırladıkları söylentisinin yayıldığını, evvelce Ahusa'da oluşturmak istedikleri "Milli Şura"nın da başarısız ve sonuçsuz kaldığını belirterek Kafkasya'nın tamamıyla başsız ve teşkilatsız Bolşevik istilasına girme tehlikesinde olduğunu söyler. Vedino'da İsmail Hakkı Paşa başkanlığında yapılan toplantıda ilk kez ne olursa olsun bağımsızlık için eyleme geçme kararı alınır: '*Çeçenistan ve Dağıstan halkına bildirgeler yazılacak; ve bu bildirgelerde halk tarihi bir orun olan Kayış Kurt Tepesi'nde toplanacak ve bağımsızlığın ilanına karar verilecekti. Zaten Çeçenistan, vaziyeti ve orunu ve yerlisinin ahval-i ruhiyesi itibarıyla bağımsızlık gösterisine elverişli idi. Kayış Kurt Tepesi'nde toplanacak ahalinin genel oyu bir milli meclis ile geçici bir hükümet teşkil olunarak bu suretle Vedino'yu Bolşeviklerin eline düşmekten kurtaracak ve orasını şimdilik hükümetin başkenti yapacaktık. Bu karar verildikten sonra derhal uygulamaya girişildi ve İsmail Hakkı Paşa imzası ile yazılan bildirgeleri dağıtmak için atlılar çıkarıldı.*'⁶⁸

Darga'da toplanmasına karar verilen Şura toplantıları hakkında Butbay'ın izlenimleri meselenin ne kadar çetin ve çetrefilli olduğunu açıkça göstermektedir:

10 Mayıs 1336 (1920): "*Bugün Ulusal Kurultay toplantısını taze ve yeşil bir çimenlikte söğüt ve kavak ağaçlarının gölgeleri altında yaptı. Meclisi bir nutukla Berkok Bey açtı. Kafkasya'nın doğal zenginliğinden, coğrafi vaziyetinden bahsetti. Hükümet şekli, ulusal işlerle savaş işlerinden söz ederek açıklamalar yaptı. Bu konularda düşüncelerini serbestçe söylemelerini üyelere hatırlattı. Konuşmalar dörde kadar sürdü. Bu temiz Dağlılarda söz söyleme kudreti ve yeteneği fevkaladedir. Hepsi hem savaşçı*

⁶⁷ Butbay, a.g.e., s.6-12.

⁶⁸ a.g.e., s.37.

hem de hatiptir. Rus ihtilalinden beri hükümeteşiz yaşıyan bu millet eski geleneklerine uyarak kendi kendisini bir cumhuriyet şekliyle yönetmektedir. Bütün adli, idari, hukuki... meseleleri hüküm usulü ile çözmektedir. Bu ciheti yakından gördüğüm zaman merhum Ahmet Mithat Efendi'yi hatırladım ve ruhunu kutsadım. Merhum bir kitabında en iyi şekl-i hükümetin Çerkeslerde olduğunu ayrıntılı yazar. Gerçekten Kafkasya'da hükümet şekilleri içinde asıl olan cumhuriyettir. Şu kadar ki, cumhurbaşkanlığı makamı heyet-i ihtiyariye'ye aittir. Ulusal Kurultay, müzakereleri sonucunda başkanını seçti ve üyeler de uzmanlıklarına göre mali, idari, askeri dallarına ayrıldı. Böylece fiilen vazifeye başlamış oldular.

.....

11 Mayıs 1336: Gündüz saat 10'da Ulusal Kurultay tekrar toplandı. Biz de katıldık. Bu toplantı sonucunda Kuzey Kafkasya adına Çeçenistan'ın Darga Köyü'nde geçici bir Cumhuriyet Hükümeti'nin kurulmasını böylece yabancı hükümetlerle yazışmaların ulaştırılmasına bizi vekil ve delege atadılar. Bu konuda da yazılacak yazılara Ulusal Kurultay adına imza atmak yetkisi de bize verildi. Yetkimizi gösterir kağıt da Arapça yazıldı ve Kurultay üyeleri teker teker imzaladı.

12 Mayıs 1336: Bugün ya da bu gece Darga'yı terk etmeliğimiz kararlaştırılmış durumdadır. İşler pek düzensiz, belirsiz ve karışık!.. Halkın hepsi fedakâr, hepsi cesur, hepsi cumhuriyetçi, fakat fikir diye hiçbir şey yok... Çocuk gibi. Kendilerini yöneltip, yönetmek gerek... Okul öğretmeni gibi Ulusal Kurultay'ın başında beklemek lazım! Buna maddi olanak yok. Yapılacak o kadar işler var ki, bir dakika burada beklemek artık yararsızdır.

Berkok Bey'in de sabrı tükendi. Birden parlıyor, taşarcasına!... Bir taraftan Bolşevikler bize rahat ve huzur vermiyorlar, adım adım bizi izliyorlar. Özellikle para ile tutulan iç düşmanlar bizim için en tehlikeli olanıdır.

Ulusal Kurultay'ın başında bulunmak için öğrenim görmüş, devrimci ve geniş bir halk hareketinin yol göstericisi olabilecek birkaç gence ne kadar gereksinim var. Lanet olsun Kuzey Kafkasya'nın Rus kültürü ile kendinden geçen gençlerine!... Biz kaç parça olalım? Aşırı üzüntüden Berkok Bey'in arasına döktüğü birkaç damla göz yaşının bu milletin demeyeceğim, ama aydınların ödemesine olanak yoktur. Biz millettten umutsuz değiliz. Onların bağımsızlık ve egemenlik aşkıyla yanan yüreklerine ektiğimiz bu cılız tohumlar er geç verimini gösterecektir..."⁶⁹

1917- 20 arası Kuzey Kafkasya'da kızıl ve beyaz güçlere karşı çetin mücadelelerle geçmiştir. Moskova, Çarlık taraftarlarını yendikten sonra Polonya ile barış yaptı. Ardından 100 bin kişilik bir ordu ile Kuzey Kafkasya'ya saldırdı. Çok şiddetli, kanlı ve amansız olan savaş sayısız kurbana mal olmuş fakat üstün olan kuvvet galip gelmiştir. 11 Mayıs 1918'de kurulan Kuzey Kafkas Cumhuriyeti'nin başkan yardımcısı ve kısa süre sonra da istifa eden başkan Abdülmecid Çermoy'un yerine başkan seçilen Pşimaho Kosok'a göre, bütün mücadeleye rağmen "Zengin ve mağrur güzellikler ülkesi, 1920 yılının sonunda,

⁶⁹ a.g.e., s.49-52.

Kızıl Moskova ordusu tarafından işgal altına alındı."⁷⁰ Yurt dışına göç eden Kuzey Kafkasyalı siyasi mülteciler, '*Şeytanla bir olunur, fakat Bolşeviklere karşı*' sloganıyla Kuzey Kafkasya'ya yerleşmiş olan Sovyet rejimini devirmek amacıyla vatan topraklarının dışında uzun fakat sonuçsuz bir mücadele verdiler.⁷¹

5. Sonuç

Bolşevik İhtilali, Rusya'ya bağlı olan tüm milletlerin bağımsızlığının kazanmasına giden yolda önemli bir milat olarak görülmüştür. 1864'te Rus istilasının kalıcı hale geldiği Kuzey Kafkas halkları da gelişmeleri bağımsızlığa giden yolda büyük bir fırsat olarak görmüşler ve kısa süre içerisinde harekete geçmişlerdir. Bu çerçevede bölgenin önemli gücü olan Osmanlı Devleti'nin desteğinin işlerini kolaylaştıracağını düşünmüşler, tarihten gelen dini ve kültürel bağlarla bağlı oldukları Osmanlı Devleti'nin yardımına başvurmuşlardır. Yönetimde bulunan İttihatçılar, başta Enver Paşa, Rusya'ya ve Sovyet yönetimine karşı bütün Kuzey Kafkas halklarının bağımsızlığını Ruslar'ın bölgedeki hâkimiyetini kırmak amacıyla teşvik etmişler hatta bunun için ordu kurmuşlardır. Fakat Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı'ndan yenilerek ayrılması bölgedeki dengeleri tamamen değiştirmiştir. Osmanlı yardımından mahrum kalan Kafkasyalılar, bir taraftan Bolşevik propagandası, bir taraftan Menşevikler, diğer taraftan da Kazaklar ile mücadele etmek zorunda kalmışlar, ayrıca kendi içlerinde de çeşitli fraksiyonlara bölünmüşlerdir.

Milli Mücadele sırasında İttihatçılar'ın yerini Kemalistler aldığında onlar da Kafkasya'nın stratejik öneminden dolayı bölgedeki gelişmelerden uzak durmamışlardır. Fakat İtilaf güçlerine karşı Bolşevikler'in desteğinin sağlanması hayatiyet derecesinde önemli görüldüğünden gerek güney gerekse kuzey Kafkasya memleketleri ile olan ilişkiler, Bolşevikler ile olan ilişkilerin gerisinde kalmıştır.

Özellikle Gürcistan'ın Ruslar'ın eline geçmesiyle Kuzey Kafkasya halklarının durumu oldukça güçleşmiştir. Ruslar bu hamleyle sadece Kafkasya'da değil Orta Asya siyasetinde de önemli bir avantaj ele geçirmişlerdir. Osmanlı Devleti ise bu durumu kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır.⁷²

Milli Mücadele'nin zorlukları, liderlerini Kafkas meselelerinden uzak durmak mecburiyetinde bırakmıştır. Bütün güçlüklerine rağmen bireysel çabalar devam ettirilmiş olsa da Bolşevikler önce Güney Kafkas memleketlerini sonra da Kuzey Kafkasya'yı Sovyetler Birliğine bağlamışlardır. Anadolu'da bağımsızlık mücadelesi veren Türkler, Kuzey Kafkasya halklarına destek

⁷⁰ Kosok, *a.g.e.*, s.41.

⁷¹ Arsen Avagyan, *Türk Dış Siyasetinde Kuzey Kafkasya Siyasi Muhacereti (1920- 1971)*, İstanbul 2013, s.275.

⁷² Abdullah Temizkan, "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas- Ötesinde Nüfuz Mücadelesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VI/ 2 (2006), s.460.

olamamışlar, Kuzey Kafkas halkları bir kez daha Rus (Bolşevik) tahakkümü altına girmişlerdir. Bu dönemde de tıpkı geçmişte olduğu gibi Türkiye'ye sığınan Kuzey Kafkasyalılar'a yüz çevrilmeyip gereken yardımlar⁷³ mümkün olduğunca yapılmıştır.

6. Kaynaklar

Resmi Yayınlar (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi):

B.C.A., 30-18-1-1 / 3-30-1.

B.C.A., 30-10-0-0 / 140-4-3.

B.C.A., 272-0-0-11 / 15-59-2.

B.C.A., 30-18-1-1 / 2-21-11.

Telif Eserler:

AKŞİN, A., 1991, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara.

AKŞİN, S., 2010, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele İç Savaş ve Sev' de Ölüm*, III, İstanbul.

AKYOL, T., 2008, *Ama Hangi Atatürk*, İstanbul.

AKYÜZ, J., 2008, "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri", *Bilig*, Sayı: 46, Yaz.

APAK, R., 1988, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara.

ARAS, T. R., 1968, *Görüşlerim*, İstanbul.

-----, 2003, *Atatürk'ün Dış Politikası*, İstanbul.

ARMAOĞLU, F., 1993, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914- 1980*, I, Ankara.

ASKER, A., 2012, *Halklar ve Diller Labirenti Dağıstan*, İçinde: *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu Türk Dilli Halklar, Türkiye ile İlişkiler*, (Erhan Büyükkakıncı - Eyüp Bacanlı). Atatürk Kültür Merkezi.

ASLAN, Y., 1997, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara.

AVAGYAN, A., 2013, *Türk Dış Siyasetinde Kuzey Kafkasya Siyasi Muhacereti (1920-1971)*, İstanbul.

⁷³ 04.12.1920'de Kuzey Kafkasya'dan İstanbul'a göç eden ve yardıma muhtaç olan ulema ve diğerlerine gereken yardımların yapılması bildirilmiştir, Bkz., B.C.A., 272-0-0-11 / 15-59-2. Giresun, Samsun ve Trabzon'da bulunan Kuzey Kafkasyalılar'ın 06.07.1921 tarihli yardım isteği ile ilgili, Bkz., B.C.A., 30-10-0-0 / 140-4-3. Bu ve benzeri yardım istekleri ile vatandaşlık talepleri olumlu karşılanmakta idi, Bkz., B.C.A., 30-18-1-1 / 3-30-1.

- AYDEMİR, İ., 1991, *Muhaceretteki Çerkes Aydınları*, Ankara.
- AYDEMİR, Ş. S., 1967, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul.
- BERKOK, İ., 1958, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul.
- BERZEG, S. E., 2013, *Çerkes- Vubıhlar Soçi'nin İnsanları*, Ankara.
- BOZKURT, C., 2015, *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları*, İstanbul.
- BUTBAY, M., 2007, *Kafkasya Hatıraları*, Haz. Ahmet Cevdet Canbulat, Ankara.
- CEBESOY, A. F., 2002, *Moskova Hatıraları*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul.
- ÇİÇEK, N., 2009, 'Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti': İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864-Mayıs 1865), Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C: LXIV, Sayı: 1.
- DURU, O., 2011, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul.
- GÖYÜŞOV, A., 2016, *Kuzey Kafkasya Dağlılarının Özgürlük Uğrunda Mücadelesi (1917-1920)*, Çev. Sefer E. Berzeg, Ankara.
- GÜRÜN, K., 2010, *Türk- Sovyet İlişkileri (1920- 1953)*, Ankara.
- HACISALİHOĞLU, M. (Edi.), 2014, *Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu Savaş ve Sürgün*, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi & İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul.
- HIZAL, A. H., 1961, *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası*, Ankara.
- KAFLI, K., 1942, *Şimali Kafkasya*, İstanbul.
- KARABEKİR, K., 1992, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, İstanbul.
- , 2008, *İstiklâl Harbimiz, I*, İstanbul.
- , 2008, *İstiklâl Harbimiz, II*, İstanbul.
- KOSOK, P., 1960, *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklâl Savaşı Tarihinden Yapraklar*, İstanbul.
- KUMUK, T., *Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü*,
http://cerkesarastirmalari.org/wpcontent/uploads/2016/06/kumikov_cerkeslerin_turkiyeye_surgunu.pdf / 13.08.2016.
- KURAT, A. N., 2011, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk- Rus İlişkileri (1798- 1919)*, Ankara.
- , 2014, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara.

- MAZICI, N., 2005, *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası Olarak Ermenistan Sorunu 1919- 1921*, İstanbul.
- MEKER, A., 1953, *Kafkas*, Kafkas Dergisi, C: I, Sayı: 8 Ağustos.
- NECEFOĞLU, H., 2010, *K. Marx ve F. Engels'in Kaleminden Kırım Harbi*, XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11- 15 Eylül 2006, Orta Asya- Kafkasya Tarihi, II, Ankara.
- Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 121, İstanbul 2012.
- Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri II*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 122, , İstanbul 2012.
- ÖZTÜRK, M., 2005, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Politikası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Papers Respecting The Settlement of Circassian Emigrants in Turkey*, Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty, in Persuance of their Address dated June 6, 1864, London.
- SARI, M., 2014, *Türkiye- Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917- 1921)*, Ankara.
- SOYSAL, İ., 2000, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, I, Ankara.
- SONYEL, S. R., 2003, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Ankara.
- SERTKAYA, O. F., 2010, *Kırım'ın Rusya'ya İlhakına Dair 17 Ekim 1783 Tarihli ve Knez Grigori Potemkin İmzalı Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Ferman*, XV. Türk Tarih Kongresi Ankara 11- 15 Eylül 2006, Orta Asya- Kafkasya Tarihi, II, Ankara.
- ŞAHİN, E., 2015, "Ana Hatlarıyla Türklerin Kafkasya Politikaları Başlangıcından Günümüze Genel Bir Değerlendirme", *Yeni Türkiye*, Sayı: 71.
- ŞİMŞİR, B. N., 2010, "Kırım Savaşı'nda Kars'ın Savunması ve Teslimi (İngiliz Belgelerine Göre Bir Değerlendirme) (1854- 1855)", XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11- 15 Eylül 2006, Orta Asya- Kafkasya Tarihi, II, Ankara.
- ŞİMŞİR, S., 2011, *Mehmet Emin Resulzade Hatıralar ve Kafkasya*, İstanbul.
- TEMİZKAN, A., 2006, "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas- Ötesinde Nüfuz Mücadelesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C: VI, Sayı: 2.
- TUNAYA, T. Z., 2009, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*, III, İstanbul.
- ZÜRCHER, E. J., 2010, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul.